

Sanna Stellander

Fra fremskrittets heltinne til blodsugende prostituert?

En diskursiv lesning av Alexander L. Kiellands
Garman & Worse (1880), *Gift* (1883) og *Jacob*
(1891).

Masteroppgave i lektorutdanning i språkfag

Veileder: Lars August Fodstad

Mai 2021

Alexander L. Kielland i Henry Imslands strek.

Sanna Stellander

Fra fremskrittets heltinne til blodsugende prostituert?

En diskursiv lesning av Alexander L. Kiellands *Garman & Worse* (1880), *Gift* (1883) og *Jacob* (1891).

Masteroppgave i lektorutdanning i språkfag
Veileder: Lars August Fodstad
Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for språk og litteratur

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne oppgaven er en diskursiv lesning av Alexander L. Kiellands romaner *Garman & Worse* (1880), *Gift* (1883) og *Jacob* (1891). Jeg ønsker å se hvordan Kiellands tre romaner fungerer som et møtested mellom ulike diskurser om kjønn. Lesningen tar utgangspunkt i samtidige kjønnsdiskurser, med fokus på den begynnende kvinnefrigjøringen på 1800-tallet. For å gjøre en slik utover-lesning, gjør jeg først rede for disse diskursive strukturene Kiellands verk inngår i.

I analysen studerer jeg hvordan romandiskursen tar opp i seg samtidige diskurser om kjønn, og hvordan dette kommer til uttrykk gjennom romanenes karakterer og handling. Hovedfokuset mitt ligger på de kvinnelige karakterene og hvordan de er underlagt samtidige kjønnsdiskurser. De karakterene jeg fokuserer mest på, er Rachel og Fanny Garman fra *Garman & Worse*, Wenche Løvdahl fra *Gift* og fru Steiner fra *Jacob*. Rachel representerer den nye, moderne kvinnetypen i litteraturen, mens Fanny representerer borgerskapskvinnens dagdriveri. En annen heltinnefigur er Wenche Løvdahl, som er en selvstendig kvinne i et mannsdominert samfunn. Fru Steiner har, som Fanny Garman, erotisk makt. Hun oppnår emansipasjon gjennom å livnære seg på eksmannens penger og erotiske drift.

I alle romanene spiller både økonomi og erotikk en rolle for kvinnenens frigjøring. Grunnet samtidens lovverk kan Rachel bare oppnå økonomisk selvstendighet om hun ikke gifter seg. Samtidig er det mangelen på erotikk som gjør at Rachel og Jacob kan få et likestilt forhold. Det Rachel mangler av erotikk, har derimot Fanny i massevis. Det erotiske blir for henne en flukt fra det kjedelige livet som borgerskapskvinne, og det gjør at hun ikke har rom for tanker om frigjøring. For Wenche Løvdahl setter økonomien begrensninger på hennes handlingsrom. Ettersom hun er gift, har hun ikke lenger råderett over egen økonomi, og hun kan ikke forlate mannen uten å risikere å miste alt hun har. Hennes erotiske side setter en stopper for hennes emansipasjon fordi begjæret fører henne inn i løgn og utroskap. Hovedgrunnen til at fru Steiner er emansipert er hennes økonomiske selvstendighet, som hun oppnår gjennom sin erotiske makt. Gjennom forfatterskapet skjer en utvikling av den emansiperte kvinnen; hun går fra å være fremskrittets heltinne til å bli en blodsugende prostituert.

Forord

Til mitt forbilde, mormor. Takk for mange, hyggelige frokoststunder gjennom studieløpet.

Takk til mamma og pappa for at dere alltid er der for meg.

Til Peder, takk for at du har holdt humøret mitt oppe gjennom skrivingen.

Takk til studiegjengen. Dere vet hvem dere er. Takk for lange lunsjpauser og sene, fuktige kvelder gjennom studieløpet. En ekstra takk må gis til Selma, som har vært min trofaste lesepartner gjennom studiet.

Sist, men ikke minst, en stor takk til min veileder Lars August Fodstad for ideen om å skrive om Alexander L. Kielland og hans kvinneskikkelser. Takk for grundige gjennomlesninger og utallige veiledningstimer.

Trondheim, mai 2021

Sanna Støllander

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	1
1.0 INNLEDNING	7
1.1 TIDLIGERE FORSKNING	8
1.1.1 <i>Kiellands kvinneskikkelser</i>	10
1.2 METODOLOGISK REFLEKSJON	12
2.0 SAMTIDENS KJØNNSDISKURS	15
2.1 <i>KVINDERNES UNDERKUELSE</i>	15
2.2 SOLDATEN OG GENERALEN	16
2.3 «LAD PIGERNE MORE SIG!»	18
2.4 DET SAMLEDE BILDET	20
3.0 ANALYSE	23
3.1 <i>GARMAN & WORSE (1880)</i>	23
3.1.1 « <i>Hvad Fanden gaar der av Rachel?</i> »	23
3.1.2 « <i>Kvindespørsmålet dukkede op</i> »	24
3.1.3 <i>Den emansiperte Rachel</i>	27
3.1.4 <i>Emansipasjon gjennom drap av erotikken</i>	29
3.1.5 <i>Fanny – la femme fatale?</i>	29
3.1.6 <i>Erotiske eskapader</i>	31
3.1.7 <i>Minimal kjedsomhet og maksimal nytelse</i>	33
3.2 <i>GIFT (1883)</i>	34
3.2.1 <i>Valkyrjen</i>	34
3.2.2 « <i>bare en Dame</i> »	36
3.2.3 <i>Den sanne kvinneligheten</i>	37
3.3 <i>JACOB (1891)</i>	39
3.3.1 <i>Fru Lulli Steiner</i>	39
3.3.2 <i>Seksualitet hos kvinner og menn</i>	40
3.3.3 <i>Fru Wold</i>	42
3.3.4 <i>Kvinner som varer</i>	43
4.0 SAMMENFATTENDE DRØFTING	47
4.1 ØKONOMI OG KJØNN	47
4.2 EROTIKK OG EMANSIPASJON	49
4.3 FRA FREMSKRITTETS HELTINNE TIL BLODSUGENDE PROSTITUERT	50
LITTERATUR	53
MASTERARBEIDETS RELEVANS FOR VIRKET SOM LEKTOR	57

1.0 Innledning

Alexander L. Kielland skrev seg inn i samtidens aktuelle problemstillinger gjennom litteraturen. Han hadde et ønske om å gjøre verden til et bedre sted med diktningen sin, eller som han selv formulerte det i et brev: «[...] det klør mig i Fingrene efter at bevæge Verden»¹ (Kielland, 1978a: 97)². I sine verk tar Kielland opp temaer som blant annet religion, utdannelsessystem, klasseskille og kvinnens stilling. I dette arbeidet ønsker jeg å studere hvordan *Garman & Worse* (1880), *Gift* (1883) og *Jacob* (1891) fungerer som interdiskurser, og hvordan disse er en del av de omliggende diskursive strukturene. Mitt fokusområde vil være å undersøke hvordan verkene inngår i samtidige kjønnsdiskurser, og hvordan dette kommer til uttrykk litterært. For å studere hvordan romanene interagerer med og bearbeider samtidens diskurser om kjønn vil jeg legge hovedvekten av analysen på hvordan kvinneskikkelsene blir fremstilt litterært. Samtidig ønsker jeg å undersøke hvordan de andre karakterene forholder seg til kvinnene og kvinnespørsmålet. Avslutningsvis vil jeg undersøke om det skjer en utvikling av den emansiperte kvinnen gjennom de tre romanene.

Garman & Worse, *Gift* og *Jacob* inneholder et bredt spekter av ulike kvinneskikkelser. I *Garman & Worse* møter vi Rachel Garman som fungerer som en representant for den moderne kvinnetypen. Det som skiller Rachel fra det tradisjonelle kvinnetypen, er at hun stiller spørsmål ved kvinnens stilling i samfunnet og søker emansipasjon gjennom arbeid. Fra samme roman møter vi Fanny Garman som er en forførrerske. Hun kjeder seg i tilværelsen som borgerskapsfrue, og krydrer hverdagen ved å manipulere og spille spill med andre. En annen moderne kvinneskikkelse er Wenche Løvdahl i *Gift*. Med sine progressive meninger møter hun mye motstand, spesielt fordi hun er en kvinnelig stemme i et mannsdominert samfunn. Som fru Løvdahl er fru Lulli Steiner, fra *Jacob*, vakker og frisinnet. I likhet med Fanny har hun en erotisk makt som hun utnytter til sin fordel.

Mine forskningsspørsmål blir: Hvordan fremstiller og skildrer Kielland kvinner i sine verk? Hva kjennetegner disse kvinneskikkelsene og på hvilken måte er de underlagt samtidens kjønnsdiskurser? Hvordan utvikler dette seg gjennom de tre romanene?

¹ Adressert til Ernst Sars 18.01.1880.

² Gjennom oppgaven vil jeg referere til bind 1 som 1978a, bind 2 som 1978b og bind 3 som 1978c.

1.1 Tidligere forskning

Forskningslitteraturen om Kielland og hans litteratur er relativt omfattende, men som Samoilow (2013: 26) påpeker er forskningen beskjeden sammenlignet med Ibsen og Hamsun. I den eldre delen av forskningsfeltet finner vi flere bøker som dreier seg om hele eller deler av Kiellands forfatterskap: Mathilde Schjøtts *Alexander Lange Kielland. Liv og Værker* (1904), Gerhard Grans *Alexander L. Kielland og hans samtid* (1922), Olav Storsteins monografi *Kielland på ny* (1936), Nils Erik Bæhrendtz' doktoravhandling *Alexander Kiellands litterära genombrott* (1952), Johs. Lundes avhandlinger *Verdiarv og budskap* (1970) og *Liv og kunst i konflikt* (1975), og Owe Apelands doktoravhandling *Alexander L. Kiellands romaner* (1971). Som Lars August Fodstad (2010: 63) påpeker skjedde det en oppblomstring i Kielland-forskningen rundt 150-årsjubileumet i 1999. Blant annet kom bøkene Tore Rems *Forfatterens Strategier* (2002), Jan Inge Sørbøs *Kielland som melodramatiker* (2005), Magne Drangeids *Humoristen og Don Quijote* (2008)³, Fodstads *Moderne gjennombrudd og sammenbrudd* (2014)⁴ og Tatjana Kielland Samoilows doktoravhandling *Kapitalbevegelse, familieforfall og romankunst* (2013). I tillegg til disse har det kommet flere antologier og enkeltartikler, blant annet antologiene *Å lesa Kielland* (Andersen & Gujord, 1999), *Disharmoniens dikter* (Skei, 1999) og *Kielland i Europa* (Drangeid, 2008).

Flere av de nevnte arbeidene kommenterer de ulike kvinneskikkelsene i Kiellands forfatterskap, men få har viet denne tematikken stor plass. Likevel vil være hensiktsmessig for mitt prosjekt å gi en oversikt over den mest relevante forskningen for å kunne plassere mitt eget arbeid.

Olav Storstein (1949: 105) mente Kielland var preget av kvinnebevegelsen, og ble i løpet av 1880-årene blir mer og mer irritert over veien kvinnefrigjøringen tok. Diskursene om kjønn i samtiden førte til at et nytt syn på kvinnen vant frem, og en ny kvinnetype ble skapt. Et eksempel på den nye tids kvinne er, ifølge Storstein (1949: 103), Rachel Garman. Derimot hevder Johs. Lunde (1970: 203) at Rachel kun er en nødvendig programfigur for Kielland. Han skriver at Kielland var påvirket av Mill og Brandes' tanker om kvinnen, og at disse nye tankene passet Kiellands egen rettferdighetsfølelse. Likevel mener han at kvinnesaken kun var et nødvendig onde for Kielland, at han egentlig hadde lite engasjement for saken. Kvinnesaken luftes i Kiellands litteratur, men problemene tas ikke ordentlig opp (Lunde, 1970: 205).

³ Bygger hovedsakelig på Drangeids doktoravhandling *Humoristen og Quijote* (2004).

⁴ *Moderne gjennombrudd og sammenbrudd* er en videreutvikling av Fodstads doktoravhandling *Folkelighet og forfall. Modernitetskritiske innganger til Alexander L. Kiellands Jacob* (2010).

Tore Rem (2002: 188) lanserte et nytt bilde av Kielland som en strateg og mente hans karriere var preget av valget mellom penger og ære. Kiellands ønske om å bli lest og tjene penger gikk på bekostning av hans litterære fremstilling av seksualiteten (Rem, 2002: 228). Han mente selv at hvis han hadde tydeliggjort detaljene, ville han støte fra seg flere lesere ved at litteraturen hadde blitt vulgær og mindre underholdende (Rem, 2002: 229). Rem trekker frem Kristine fra *Arbeidsfolk* som et eksempel hvor strategien til Kielland påvirker litteraturen. Kielland portretterer Kristine som en dydig kvinne, til tross for at han selv ikke var opptatt av seksuell dyd. Rem (2002: 246) hevder dette var et strategisk valg for å blidgjøre både sine radikale og konservative lesere.

Liv Bliksrud er en av dem som har viet kvinnene og kjærlighetstematikken hos Kielland oppmerksomhet. Hun mener kjønnslivet kun er en estetisk kategori for Kielland, og at han bruker rokokkoen som inspirasjon til å skildre seksualiteten (Bliksrud, 1999: 32). Dette kommer blant annet til uttrykk i skildringen av ungdomsforelskelsen mellom Madeleine og Vente-Per, der kjærligheten blir skildret som uskyldig lek ved havgapet i det vakre vestlandske landskapet. Samtidig blir hans skildringer av ekteskap ofte skildret uten noen form for erotikk (Bliksrud, 2000a: 107). Imidlertid var Kielland ingen talsmann for ekteskapet, ifølge Bliksrud, og hans ektepar blir fremstilt som enten ulykkelige eller latterlige. Kielland ser på ekteskapet som et intimitetstyranni som dreper erotikken og sløver vaner (Bliksrud, 2000b: 21). Likevel var hans kvinnesyn mer feministisk anlagt enn hans darwinistiske grunnsyn (Bliksrud, 2000a: 107). Ifølge Bliksrud ønsket han å fremstå som en feministisk forfatter, men det er en splittelse mellom kvinnen og kjærligheten i hans forfatterskap. Hans ekteskapsideal peker fremover mot likestilling og averotisering av kjønnsrollene, mens hans erotiske ideal peker bakover, bort fra det moraliserende 1800-tallet og tilbake på 1700-tallets rokokkokultur og den muntre og lekende atmosfære (Bliksrud, 2000b: 25-26).

Som Bliksrud argumenterer Christine Hamm (2008) for at erotikk hos Kielland er en estetisk kategori, som hun kaller en estetisk kyskhets. Kiellands kyskhets kommer til uttrykk gjennom hans kvinneskildringer. Hamm (2008: 95) er enig med Bliksrud i at Kiellands skildringer av kjærlighetsforhold ofte er med et ironisk blikk. Ofte er heltinnene hevet over kroppene sine, mens skurkenes erotiske makt blir ironisk skildret. Derimot har naturbarna et mer ekte forhold til seksualitet, men de lider i det moderne samfunnet (Hamm, 2008: 97). Både Bliksrud og Hamm mener Kielland først og fremst ønsker å fremstå som en feministisk forfatter, dermed tviler de begge på om Kielland er genuin. Hamm (2008: 109) trekker frem at den naturalistiske måten å skildre seksualitet og kropp på blir for direkte og drøye for Kielland. I samtiden ble han både hedret og kritisert for sin estetiske kyskhets; Matilde Schjøtt hyllet

Kielland for å ikke etterkomme det naturalistiske kravet, mens andre kritiserte han for å ikke være radikal nok.

Magne Drangeid (2003) argumenterer, i større grad enn Bliksrud, for at kropp og erotikk er meningsbærende elementer i Kiellands litteratur. Rem (2002: 247) argumenterer også for at karakterenes kroppsspråk gir en ekstra dimensjon og mener sentimentaliteten kommer frem i kroppsspråket. Drangeid (2003: 137) mener det er et lidenskapelig spill på Sandsgaard, hvor målet er å vekke begjær hos den andre. Et eksempel han trekker frem, er når Rachel Garman flørter med kandidat Johnsen og gjør Jacob Worse sjalu. Begjæret og sjalusien øker når Rachel flytter til Paris, og Jacob ser for seg rivaler i det andre landet. Drangeid ser, som Bliksrud, et skille mellom ekteskap og erotikk i ekteskapet til Rachel og Jacob. Han mener at ekteskapet deres blir fremstilt som en forretningstransaksjon. Rachels brev viser en lidenskapelig side, men denne siden får vi ikke sett i møtet med Jacob. Drangeid (2003: 142) mener ekteskapskonstellasjonen mellom Rachel og Jacob viser en mulighet for «ein ikkje-destruktiv og ikkje-undertrykkjande seksualitet».

1.1.1 Kiellands kvinneskikkelser

Kiellands litteratur inneholder et stort repertoar av ulike kvinneskikkelser: fra den typiske ingenu-kvinnen, til den emansiperte, moderne kvinnen, til den manipulerende femme fatale. Bliksrud (2000b) har lansert en typologi over de ulike kvinneskikkelsene i Kiellands forfatterskap. Hun deler Kiellands kvinneskikkelser inn i tre kategorier: heltinner, ofre og skurker (Bliksrud, 2000b: 23-24). Det er ikke alle Kiellands kvinneskikkelser som kan plasseres i en absolutt kategori, men typologien gir en fin oversikt over de ulike karakterene som finnes i Kiellands forfatterskap.

Heltinne-kategorien deler Bliksrud inn i to underkategorier: de misfornøyde og de selvstendige (Bliksrud, 2000b: 23). De misfornøyde blir representert av Rachel Garman fra *Garman & Worse*, Wenche Løvdahl fra *Gift* og Gabriele Pram fra *Sne*. Det nye synet på kvinnen i samfunnet gjorde at en ny kvinnetype ble skapt i litteraturen (Storstein, 1949: 103). De misfornøyde er alle eksempler på den nye, moderne kvinnetypen. Rachel Garman kan kategoriseres som en moderne, emansipert kvinne på grunn av sin selvstendighet og ønske om å arbeide på lik linje med menn. Som Storstein (1949: 103) skriver er hun en representant for de kvinnene som ikke lengre nøyer seg med å bare være kone og mor. Videre er Wenche Løvdahl en moderne kvinneskikkelse ettersom hun fremstår som en frisinnet kvinne med egne

progressive tanker og meninger. Samtidig er hun et offer for ekteskapsinstitusjonen, hun finner seg fanget i et ekteskap med sin konservative ektefelle.

Den andre undergruppen av heltinner Bliksrud (2000b: 23) er de selvstendige. Representanter for denne underkategorien er madam Kruse fra *Fortuna*, madam Worse fra *Garman & Worse*, madam Blomgreen fra *Sankt Hans Fest*, madam Späckbom og frøken Falbe fra *Else - En Julefortælling*. Det som er felles for disse, er at de blir skildret som myndige, driftige damer som er i stand til å ta vare på seg selv og drive forretningsvirksomhet. Et eksempel er madam Worse som etter mannens død må gjøre ting som ikke er forventet av en kvinne på den tiden, forretninger.

Den neste kategorien er ofrene, hvor den første underkategorien er kvinner som er ødelagt av onde makter (Bliksrud, 2000b: 23). Eksempler på slike offer-skikkelser er Madeleine Garman og sypiken Marianne fra *Garman & Worse*, Else fra *Else*, Kristine fra *Arbeidsfolk*, Torvestad-søstrene fra *Skipper Worse* og Constance Blomgreen fra *Sankt Hans Fest*. Den uskyldige, naive Madeleine Garman blir et offer for kjærligheten, og, som Apeland (1971: 224) skriver, får både Madeleine og Delphin en følelse av at livet deres er ødelagt. Videre er sypiken Marianne et tydelig offer med sitt skjebnesvangre liv: «Det var som om disse Mennesker [Garman-familien] levede indenfor en stærk Mur, og somom hendes lille Skjæbne var knust mod den som et skjørt Glas» (Kielland, 1919a: 131)⁵. Den andre undergruppen med ofre er kvinner med lyter og skavanker, eksempelvis Grete Steffensen i *Fortuna* og Hilda Bennechen i *Arbeidsfolk* (Bliksrud, 2000b: 24).

Den siste kategorien til Bliksrud (2000b: 24) er skurkene. Skurkene med erotisk makt er representert av Fanny Garman fra *Garman & Worse*, madam Torvestad og Sara Torvestad fra *Skipper Worse* og fru Steiner fra *Jacob*. Fanny Garman fungerer som en slags femme fatale. Hilde Sejersted (1996: 52) påpeker at hun har erotisk makt, og hennes skjønnhet er uimotståelig. Fru Steiner er ei promiskuøs og frisinnet kvinne som utnytter menn for penger. Fodstad (2014: 305) ser på Fru Steiner som romanens kvinnelige vampyr. Den andre undergruppen skurker kaller Bliksrud (2000b: 24) «de veltilpassede (samfunnets medspillere)». Her finner vi Clara Løvdahl og Frederikke Kruse fra *Fortuna* og fru Bennechen fra *Arbeidsfolk*. Felles for disse er at de i stor grad tilpasser seg omgivelsene og klarer i stor grad å skjule sin egentlige natur.

Det at man kan plassere Kiellands kvinneskikkelser inn i en typologi, understreker at karakterene mangler en psykologisk kompleksitet som gjør at leseren ikke får innsikt i deres

⁵ Henvisning til standardutgaven av Kiellands samlede verker i fem bind ved P.L. Stavnem (innledning og anmerkninger) og A.H. Winsnes (tekstrevisjon). Gjennom oppgaven vil jeg referere til bind I som 1919a, bind III som 1919b og bind V som 1919c.

innerste tanker og følelser. Hans karakterer blir ofte skildret enkelt, med få typiske trekk. Nettopp derfor kan kvinneskikkelsene være representanter for ulike kvinnetyper. Brandes (1889: 36) mente Kielland ikke viste leseren det iboende dyret i mennesket. I mitt prosjekt vil jeg i hovedsak studere hvordan Kiellands verk fungerer som interdiskurser, og hvordan hans romaner, og da særlig hans kvinneskikkelser, er underlagt samtidige kjønnsdiskurser. Jeg ønsker å se på hva de ulike kvinneskikkelsene representerer, og hvordan de er i kontakt med de diskursive strukturene i samtiden.

1.2 Metodologisk refleksjon

Mitt prosjekt skal studere hvordan ulike diskurser kommer frem i de valgte romanene, med hovedfokus på diskurser om kjønn. Samtidig skal jeg se på hvordan romanene fungerer som interdiskurser. Dermed ser jeg ikke på verket som en avgrenset enhet, men noe som er skapt i møte med ulike diskurser. Min metodikk vil dermed ta utgangspunkt i den franske filosofen Michel Foucault. I motsetning til nykritikken har Foucault et mer åpent verkbegrep. Foucault (2009: 29) mener verket er foranderlig og relativ, og skriver at verket er «en knute i et nettverk». Dermed er verket intertekstuell og en del av noe større. «Verket kan verken betraktes som en umiddelbar enhet, en sikker enhet eller en homogen enhet» (Foucault, 2009: 31). Verket er dermed ikke en avgrenset enhet, ifølge Foucault, men verket er en del av omverdenen. Videre mener han at verkets enhet kun kan konstrueres med utgangspunkt i et sammensatt diskursfelt.

Min lesning vil ta utgangspunkt i en diskursanalytisk tilnærming. Foucault (1989: 131) definerer diskurs som en gruppe utsagn som tilhører den samme diskursive formasjonen. Det vil si at utsagn som tilhører hverandre eller står i relasjon til hverandre, kan tilhøre samme diskurs. Som støtte til min forståelse av Foucaults teori benytter jeg meg av *Lesningens vitenskap* (2001), hvor Helge Jordheim presenterer en filologisk lesning av Foucault. Han forstår diskurser som tvetydige, ettersom de både er språklige og historiske (Jordheim, 2001: 181). Dermed kan diskurser nedfelles i en enkelttekst, men samtidig gjør diskursene krav på forhold som langt utover enkeltteksten. Hvis en forstår diskurs som en filologisk kategori, vil en muliggjøre en «utover-lesning», ifølge Jordheim. Å lese utover vil si at en leser en enkelttekst uten å tenke over tekstens mening eller budskap, men en analyserer de historiske strukturene teksten inngår i.

Den tyske litteraturforskeren Jürgen Link viderefører Foucaults diskursbegrep og deler diskurs inn i spesialdiskurs og interdiskurs. Link (1984: 158) hevder at arbeidsdelingen i samfunnet har ført til en spesialisering slik at ulike sektorer blir ulike. Denne spesialiseringen

har ført til at de ulike sektorene har utviklet ulike diskurser med spesialisert kunnskap (Link, 1984: 158). Slike spesialdiskurser tilsvarer Foucaults begrep vitendiskurs og eksempler på slike spesialdiskurser er juridisk, medisinsk og politisk-økonomisk diskurs. Likevel kan man kommunisere med hverandre på tvers av spesialdiskurser, og det er, ifølge Link (1984: 158), på grunn av interdiskurser, altså møter mellom ulike diskurser. Videre hevder Link (1984: 159) at ingen symboler eller metaforer kan bli grundig analysert i isolasjon og uten referanser til omverdenen. Ulike symboler konnoterer ulike diskurser, som at 'rettssak' tilhører en juridisk diskurs (Link, 1984: 161). Litteraturen bør dermed sees i lys av relevante diskurser for at analysen skal være fullstendig. Videre mener Link litteraturen er en internalisering av interdiskurs (Link, 1984: 162).

Med utgangspunkt i Foucaults og Links verk- og diskursbegrep vil min analyse kunne foreta en «utover-lesing» av Kiellands verk. Verkene kan dermed leses som interdiskurser og leses i lys av de historiske strukturene verkene inngår i. Det vil si at lesningens fokus vil være på hvilket forhold verkene har til andre tekster, hvordan de tar plass innenfor en bestemt diskurs og hvilken institusjonell ramme de tilhører. Mer konkret vil dette gjøre at jeg kan lese Kiellands verk i lys av samtidens idehistoriske strømninger. En fallgrube ved en utover-lesning vil være at man forlater litteraturen. Fokuset beveger seg fra verket og over til de omliggende diskursene. Dette problemet ville ikke oppstått ved en mer autonom lesning hvor verket er en avgrenset enhet. Med en diskursanalytisk tilnærming kan de interdiskursive mulighetene bli for store, slik at man glemmer utgangspunktet for lesningen. En annen fallgrube kan være at man leser for mye inn i verket og karakterene, og tillegger verket for mye. Derfor bør en sette rammer for en slik utover-lesning, slik at en ikke forlater verkene. Mitt forskningsobjekt er litteraturen, dermed bør den stå i fokus i analysearbeidet.

2.0 Samtidens kjønnsdiskurs

Pil Dahlerup (1983) tar for seg danske, kvinnelige forfattere fra 1870- og 1880-tallet i sin doktoravhandling *Det moderne gennembruds kvinder*, og betegner 1800-tallet som en periode preget av patriarkalsk kapitalisme (Dahlerup, 1983: 27). Tradisjonelt defineres patriarkatet som en samfunnsstruktur der mannen er mer verdt enn kvinnen. Kvinnen står dermed uten noe særlig makt: «At være kvinde under et patriarkat betyder da at blive defineret som et menneske uden fysisk og psykisk produktivitet og uden social magt» (Dahlerup, 1983: 26). Starten på patriarkatets fall er, ifølge Dahlerup, naturvitenskapens gjennombrudd. I denne perioden ble mannen og kvinnen sett på i et nytt lys, og nye kvinneroller ble skapt. Et eksempel er det nye synet på morsrollen. Tidligere ble mannen tillagt evnen til å skape liv, mens kvinnen kun bidro med oppbevaring og næring til barnet. På 1800-tallet oppdaget man kvinnens egg og fant ut at barnløshet kunne skyldes mannen, dermed fikk kvinnen mer verdi, og morsrollen ble opphøyet (Dahlerup, 1983: 27).

2.1 Kvindernes Underkuelse

Ett viktig bidrag til samtidens kjønnsdebatt var John Stuart Mills *The Subjection of Women* som ble utgitt i 1869⁶. Den engelske moralfilosofen argumenterte blant annet for individers frihet, og i *The Subjection of Women* argumenterer han for at frihetstanken også gjelder for kvinner. Det hadde vært tilløp til debatt om kvinnefrigjøring i de skandinaviske landene tidligere, men det ikke ble ingen ordentlig offentlig debatt før Mill ga ut *The Subjection of Women* (Lervik, 1991: 41). Mill (1869: 7-8) skriver at kvinnen siden det første samfunn har «seet sig overgivet som Slavinde til Manden» og ikke har kunnet gjøre motstand på grunn av mannens overlegenhet i styrke. Han ser på kvinnens underordning som en foreldet samfunnsordning i et ellers moderne samfunn (Mill, 1869: 34). Det vil si at det har foreligget en diskurs om kvinner som undertrykte eller som ofre.

Samme året som Mills bok kom ut, oversatte Georg Brandes boken til dansk, med tittelen *Kvindernes Underkuelse*. I forordet erklærer Brandes (1869: III) at han selv støtter hovedpunktene til Mill og er klar for å forsvare den mot eventuell kritikk. Der sammenligner Brandes (1869: V) hvordan vi behandler kvinner i vesten med hvordan kinesere behandler kvinners føtter. Han trakk også frem «Forholdet mellem de to Køn» som et av problemene som bør settes under debatt i sin kjente forelesningsrekke i 1871 (Brandes, 1923: 13). Den danske

⁶ Ideene til boken ble utviklet i samråd med hans kone, Harriet Taylor Mill (Danielsen et al., 2013: 119).

oversettelsen av *The Subjection of Women* gjorde at Mills tanker ble tilgjengelige også for det nordiske publikummet. Det gjorde at det ble åpnet opp for en likestillingsdebatt, som vi kan se i flere norske aviser. Matilde Schjøtt trekker frem mange av de samtidige meningene i *Venindernes Samtale om Kvindens Underkuelse* (1871)⁷. I denne konstruerte samtalen møter vi den radikale Julie som har anbefalt sine tre venninner å lese boken. Den mest konservative av dem, Sophie, argumenterer mot «den afskyelige Bog» og mener «Mill kunde ladet os være i Fred» (Schjøtt, 1871: 5). Sophie representerer, ifølge Åse Hiorth Lervik (1991: 44) Morgenblad-kvinnens meninger. Dermed var det ikke alle kvinner som tok imot tankene om likestilling⁸ med åpne armer.

Kielland hadde kjennskap til både Stuart Mill og Brandes. Han var en flittig brevskriver og hadde jevnlig korrespondanse med både Georg og Edvard Brandes. I en del av forskningslitteraturen fremstår Kielland som kompromissløs og en som ikke lot seg påvirke av ytre omstendigheter. Rem (2002: 74) argumenterer mot denne tradisjonelle oppfatningen, og mener at Kielland tvert imot lot seg påvirke av litterære mellommenn; i hovedsak Bjørnstjerne Bjørnson og brødrene Brandes. Dermed kan man med ganske stor sikkerhet si at Kielland hadde god oversikt over utgivelsene til Brandes, og at det har betydd noe at Brandes argumenterte for John Stuart Mills synspunkter. I korrespondansen til sin søster Kitty L. Kielland omtaler han Stuart Mill som «mit store Ideal»⁹. Kitty var en anerkjent kunstner som ikke var redd for å ytre sine meninger, og var aktiv i den pågående kvinnedebatten, noe Kielland oppmuntret henne til å gjøre: «[...] du er blandt 'les enfants perdus' - de Soldater der bliver kommanderede først i Breschen. Du tager Stød for tusinde Kvinder; din Stilling er udsat som en Flagstang – udsat for det værste Skyts – Spot og Overseelse¹⁰ (Kielland, 1978a: 158). I samme brev anbefaler han henne å «læse hele Stuart Mill».

2.2 Soldaten og generalen

En av Skandinavias store stemmer for kvinnefrigjøringen på 1800-tallet var Camilla Collett, som var tidlig ute med å berøre tematikken med romanen *Amtmandens Døttre* (1854/1855). Kjernen i hennes litteraturkritikk var kampen mot den kvinnelige selvoppgivelse (Dahlerup, 1983: 135). Colletts essay «Om Kvinden og hennes Stilling» fra essaysamlingen *Sidste Blade*

⁷ Verket ble utgitt anonymt.

⁸ Begrepet «likestilling» ble ikke brukt på denne tiden, men begreper som kvinnesak, kvinneemansipasjon og kvinnespørsmålet (Danielsen et al., 2013: 113).

⁹ Datert til 21.02.1877.

¹⁰ Datert til 09.10.1880.

(1872) kan sees på som en reaksjon på John Stuart Mills *Kvindernes Underkuelse*. Her skriver hun at en gang i fremtiden, etter hennes død, vil kjønnene være likestilte (Collett, 1872: 60). Hun sammenligner forholdet mellom kvinnen og mannen som forholdet mellom venstre og høyre hånd: «Den saa ofte udhævede aandelige Underlegenhed hos Kvinden, hvad om den ikke er andet end den uøvede Venstres Reitethed?» (Collett, 1872: 108). I *Fra de stummes lejr* (1877) forsøker Collett å gi de tause en stemme, og her er det kvinner som trenger et talerør. I essayet «Kvinden i litteraturen» er Colletts frustrasjon til å ta og føle på. Susanne Christensen (2014: 24) skriver at det er den første litteraturkritiske teksten skrevet av en kvinne og beskriver den som «lidt af et løvebrøl». Collett hevder at man kan ta en tilfeldig bok og se at «Kvinder nævnes ikke i dem, undtagen som en Tilfældighed» (Collett, 1877: 7-8). Hun kritiserer kvinnens rettigheter og deres manglende stemme, og hevder at kvinnen er sidestilt med husdyrene. Hun mener litteraturen speiler virkeligheten, og at det er der vi kan se virkningen av kvinnens manglende rettigheter (Collett, 1877: 9). Samtidig oppfordrer hun kvinner til å stå sammen mot denne urettferdigheten (Collett, 1877: 16).

Collett ble ikke anerkjent for den foregangskvinnen hun var i sin samtid. Dahlerup (1983: 139) skriver at Collett ved flere anledninger forsøkte å inngå et samarbeid med Georg Brandes, men at han ikke var åpen for det. Hvis Brandes omtalte henne, var det ikke positivt, om han i det hele tatt nevnte henne. I en anmeldelse av Strindbergs *Giftas* kritiserer Brandes (1886) Collett: «Det er lidt kedeligt, at de skrivende Damer i Norge med saa meget Eftertryk har adopteret netop den Fru Collettske Form af Kampen mod Mændenes Træskhed». I samme anmeldelse omtaler han Collett som en av de «vrede Damer» og «forbitrede Damer». Selv om han uttrykte medhold i kvinnekampen i forordet på *Kvindernes Underkuelse*, kan det virke som han ikke var videre opptatt av kvinnekamp¹¹. Kielland, derimot, beundret Collett, og Schjøtt (1904: 4) skriver at Kielland så på Collett som en mester. Kiellands beundring kommer særlig frem i et brev i forbindelse med Colletts 70-årsdag, hvor han sammenligner seg selv med en soldat og Collett en general, ettersom Collett holder ham «ret i Ryggen» (Kielland, 1978a: 273). I samme brev skriver han: «ja jeg tror aldrig, jeg har fremstillet noget Kvindeforhold, uden at jeg har spurgt mig selv: hvad vil Fru Collett sige om det?»¹² (Kielland, 1978a: 273). Det er tydelig at Kielland plasserte Collett på en pidestall, men om han faktisk var hennes soldat, er uvisst.

Lunde (1970:121-122) er en av dem som mener Kielland undervurderer Collett, og at Kielland ikke er en kvinneforkjemper i hennes forstand. Dette er på grunn av Kiellands møte

¹¹ Han tar for eksempel ikke med en eneste kvinnelig forfatter i *Det moderne Gjennembruds Mænd* (1883).

¹² Datert til 26.01.1883.

med sin «general» i Paris i 1878. Han leste «Paa Hjemveien» for henne, og uttrykte i sin brevkorrespondanse at opplesningen ikke var vellykket. Slik beskriver han møtet til søsteren Kitty: «For Fru Collett læste jeg mit Proverbe; men jeg havde hele Tiden en Følelse af, at hun kun troede mig halvt»¹³ (Kielland, 1978a: 34). Han mente selv den manglende tilliten skyldtes hans fremtoning: «Jeg formoder, at hun blev forvirret ved det uvante i at se en fin Kavaller lidt lapset (hun traf mig første Gang i Bal-humør & -dragt) paa sit Parti» (Kielland, 1978a: 34-35). Derimot mener Lunde dette kun er en unnskyldning fra Kielland sin side.

2.3 «lad pigerne more sig!»

Utgivelsen av Bjørnstjerne Bjørnsons *En Hanske*¹⁴ (1883) åpnet opp for en diskusjon om seksualmoral og sedelighet i de litterære kretsene. Med skuespillet kom en løsning på den seksuelle dobbeltmoral i samfunnet, og løsningen var seksuell avholdenhet fra både mannen og kvinnen før ekteskapet. Kielland var imidlertid ingen støttespiller av «hanskemoralen». I et brev til Louise Drewsen reagerer Kielland (1998: 70-71) på *En Hanske*: «[...] men vi trenger til slappere tøiler, for begge kjønn. Fruentimmerne skulde ikke lære at overvurdere sin jomfruelighet, og mændene skulde være tilfreds med – nuvel [...] Puh! – lad pigerne more sig! – det er min moral»¹⁵. Ut fra dette virker det som Kielland, i motsetning til Bjørnson, mener både kvinner og menn skal utforske seksualiteten sin før ekteskapet. Til Bjørnson skriver han: «Men Hovedsagen for mig er, at det bliver moralsk mindre vigtigt baade for Mand og Kvinde dette: har du dyppet? eller har du ikke dyppet?»¹⁶ (Kielland, 1978b: 130). Forekteskapelig renhet spiller dermed ingen rolle for Kielland.

I sedelighetsdebatten sto Bjørnsons «hanskemoral» på den konservative siden av debatten, mens den liberale Kristiania-bohemen sto på den andre siden. Kristiania-bohemen, med Hans Jæger i spissen, hadde radikale meninger, og deres parole var fri kjærlighet og seksuell frigjøring (Storstein, 1949: 127). Bevegelsens navn kom fra Jægers roman *Fra Kristiania-Bohêmen* (1885), som ble beslaglagt og førte til at Jæger ble fengslet for blasfemi og krenkelse av bluferdigheten (Andersen, 2012: 275). Jæger argumenterte blant annet for offentlige bordeller, og mente ekteskap og prostitusjon var to sider av samme sak. Kielland syntes ikke romanen er særlig god, men var nærmest sjalu på Jægers ungdommelighet og radikalitet:

¹³ Datert til 28.09.1878. Møtet blir også beskrevet i et brev til Beate Kielland (Kielland, 1978a: 24-25).

¹⁴ Prevensjon ble diskutert i kodeform under navnet «hanske» (Dahlerup, 1983: 52).

¹⁵ Datert til 29.11.1883.

¹⁶ Datert til 29.06.1886.

Det er helt trist at kjende sig saa gammel, at det er en Ungdom, som allerede staar færdig til at springe Buk over os. For hans Talent giver jeg ikke meget – endmindre for hans Kunst; men han har en superbe Foragt, og den vil rense Luften, der endnu er tyk af Kosterkafter med gamle Kjærringer paa¹⁷ (Kielland, 1978b: 118).

Kielland hadde alltid ønsket å selv «bevæge Verden» med sin litteratur, så han støttet Jægers radikale tanker som kan ryste og berøre samfunnet. Samtidig er han imot beslagleggelsen av romanen og ser på det som et «Angreb paa Skrivefrihed» og en krenkelse av det frie samfunnet (Kielland, 1978b: 120).

Kielland har et mer liberalt syn på seksualitet enn Bjørnson og «hanskemoralen», men det var likevel et stykke igjen til å være like liberal og radikal som Kristiania-bohemen. Han var for en friere kjærlighet, men ikke like fri som Kristiania-bohemen. Ifølge Storstein (1949: 132-133) mente Kielland at mennesket ikke var monogamt, og at ekteskapet burde være friere. Han mente en friere kjærlighet ville frelse kvinnene fra all skam knyttet til seksualitet, samt at det var hyklersk å mene at en mann kun skulle ha to kvinner (sin mor og sin kone) i sitt liv:

A propos! der glemmer du blandt alle de Ting, som er forbudte i Norge, - du glemmer det vigtigste Led i Ungdommens Forkrøblings-Maskine: du maa ikke se paa en Kvinde, for at begjære hende, nix pille! Ikke se! - der er hver Mand 4 Bryster beskaaret at skue: sin Moders og sin Kones, det 5te er Svineri! – hold dig, hold dig! Det er Elendigheden og Hykleriets Grundpiller! Friere Liv og lystigere Elskov, saa faar du Æren i Mændene og frelser Kvinderne for al den latterlige «Skam»!¹⁸ (Kielland, 1978c: 31).

Selv om dette åpner opp for et friere syn på kjærlighet og ekteskap, var Kielland motstander av utroskap i ekteskapet. Ifølge Tor Obrestad (1996: 254) var Kielland irritert over brødrene Brandes' utroskap, selv om han hadde flere sidesprang selv. En ide som stadig dukket opp hos Kielland, var at ekteskapet skulle bygges på vennskap heller enn erotikk. Om *Et Dukkehjem* (1879) skriver han: «hvad der mangler i dette Ægteskab er Venskabet. [...] og det berører desuden min Yndlingsidé – den om Venskabet contra Elskoven»¹⁹ (Kielland, 1978a: 99).

Da Christian Krohg, en av frontfigurene i Kristiania-bohemen, ga ut *Albertine* i 1886, ble den bare etter noen dager beslaglagt. Romanen var et innlegg i sedelighetsdebatten, og Andersen (2012: 276) mener den bidro til at offentlig prostitusjon ble avskaffet. Kielland støttet Krohg og mente boken burde være åpen for publikum. Han anså *Albertine* (1886) som en viktig politisk tekst, men mente Krohg var for drøy i sine skildringer (Hamm, 2008: 109). For Kielland

¹⁷ Brev til Bjørnson 25.04.1886.

¹⁸ Brev adressert til Bjørnstjerne Bjørnson 11.06.1890

¹⁹ Adressert til E. Brandes 26.01.1880.

var seksualitet i litteraturen et estetisk spørsmål, og han hadde ikke noe til overs for «dyneløftingen» i den naturalistiske litteraturen.

I sedelighetsdebatten faller Kielland mellom to stoler. Han mente Bjørnsons «hanskemoral» var for konservativ, men samtidig var han ikke like radikal som Kristiania-bohemen. Dette førte til at Kielland mottok kritikk fra begge sider av debatten. Den ene siden kritiserte Kiellands litteratur for å være uforsvarlig. Under Kielland-saken ble hans litteratur vurdert til å være for radikal. Stortinget mente litteraturen hans truet «de inden nationen herskende religiøse og moralske begreber» (Storstein, 1949: 116). Stortinget anså *Fra Kristiania-Bohêmen* som en følge av Kiellands nedbrytende virksomhet. Dermed ble Kielland nektet diktergasje. Han ble dolket i ryggen av sine egne; den nye maktens venstrerepresentanter (Obrestad, 1996: 249). Den andre siden, Kristiania-bohemen, kritiserte han for ikke å være radikal nok. Bohemene foraktet Kielland og kritiserte hans diktning. Jæger (1971: 63) ga Kielland en ganske nådeløs anmeldelse av *Sne* (1886) i *Impressionisten*: «Aja for det som ikke fængsler og griber, det har jo for det første ikke noe værd som lektüre engang, hvis det ikke er morsomt – og ‘Sne’ er ikke morsom, den er simpelthen kjedelig, den som alle andre ‘religiøse fortællinger’».

2.4 Det samlede bildet

For å kunne gjennomføre en utover-lesning av *Garman & Worse, Gift* og *Jacob*, har jeg i dette kapitlet redegjort for noen aktuelle diskursive strukturer som verkene inngår i. Perioden kan sies å utgjøre begynnelsen på kvinnefrigjøringen i Norge, hvor det patriarkalske systemet ble satt på prøve. John Stuart Mills *The Subjection of Women* (1869) var et av de første verkene som argumenterte for likestilling for begge kjønn og kritiserte måten kvinner har vært undertrykt i samfunnet. Brandes' oversettelse av verket, *Kvindernes Underkuelse* (1869), gjorde det tilgjengelig for det nordiske publikummet og gjorde debatten gjeldende i Skandinavia også.

En annen forkjemper for kvinnefrigjøringen var Camilla Collett, som var en tydelig kvinnelig stemme i et patriarkalsk samfunn. Gjennom sitt liv ble hun en ivrig essayist, og i essayene kritiserer hun kvinnens underdanige posisjon i samfunnet og argumenterer for at menn og kvinner skal ha like rettigheter. Hun sammenligner kvinnens posisjon i samfunnet med husdyrene; kvinnen har på samme måte som husdyrene ingen makt eller stemme i samfunnet. I sine brev uttrykker Kielland en beundring for Collett, og et ønske om å oppnå hennes anerkjennelse gjennom sin egen skriving.

En annen debatt som preget samtidens kjønnsdiskurser på 1800-tallet, var sedelighetsdebatten. Utgivelsen av *En Hanske* skapte en debatt om samtidens seksualmoral. Hanskemoralen går ut på at førekteskapelig renhet bør gjelde for både kvinner og menn. Den radikale Kristiania-bohemen argumenterte for det motsatte; de sto i bresjen for fri kjærlighet og seksuell frigjøring. Deres mest berømte skjønnlitterære bidrag i debatten, *Fra Kristiania-Bohêmen* og *Albertine*, ble oppfattet som så drøye at de ble beslaglagte. Kielland var selv involvert i debatten, men for han var Bjørnson for konservativ og Kristiania-bohemen for radikal.

I neste kapittel skal jeg studere hvordan Kiellands verk går i dialog med samtidens kjønnsdiskurser. Verkene er underlagt ulike diskurser, deriblant diskurser om kjønn, og fungerer som interdiskurser. Litteraturen fungerer som et møtested for de ulike diskursene, men hvordan kommer dette til uttrykk litterært i verkene? På hvilken måte tar verkene opp i seg samtidens diskurser om kjønn? Hvordan virker samtidens omliggende diskursive strukturer inn på konstruksjonen av Kiellands kvinneskikkelser? Dette er spørsmål jeg tar med meg inn i analysen av romanene.

3.0 Analyse

3.1 *Garman & Worse* (1880)

3.1.1 «Hvad Fanden gaar der av Rachel?»

Rachel Garman fremstilles som en kvinne med både selvtillit og kvinnelist. I det første møtet med henne, ser vi hvordan hun utfordrer den nye kandidaten:

Husets datter – Frøken Rachel stod ved den store gammeldagse Kakkellovn og talte muntert med Onkel Richard; og idet Døren gik op og Præsten Martens med den nye Kandidat traadte ind, lo hun just endnu høiere, og Moderen sendte hende et Blik (Kielland, 1919a: 119).

Rachels oppførsel får fru Garman til å sende henne et blikk, fordi oppførselen står i strid med forventningene til hvordan en kvinne skal oppføre seg. Grunnen til at Rachel ler høyt er for å vippe kandidaten av pinnen, ettersom hun ikke har noe til overs for morens teologer. I flere av selskapene ved Sandsgaard sitter kvinnene, og da særlig fru Garman, sammen med teologene. Christian Fredrik og Richard Garman deler ikke fru Garmans syn på teologene: «‘Fordi hverken Richard eller jeg [C.F. Garman] synes om at spise mellem bare Præster’» (Kielland, 1919a: 113).

Rachel klarer ikke å provosere kandidaten. Kandidat Johnsens reaksjon strider med forventningene til en teolog, for han blir ikke flau og keitet, slik Rachel forventer. Dette gjør den normalt kalde og beherskede Rachel forvirret, hun blir enda mer nysgjerrig på han. Interessen Rachel viser kandidaten, gjør Morten Garman forvirret: «‘Hvad Fanden gaar der av Rachel?’ – hviskede Morten til Worse, - ‘hun som ellers aldrig kan taale Mors Theologer’» (Kielland, 1919a: 122). Drangeid (2003: 137) mener denne episoden vekker en sjalusi hos Jacob.

Rachel Garman tilhører den nye, moderne kvinnetypen, ifølge Storstein (1949: 103). En av grunnene til at hun kan karakteriseres som en moderne kvinneskikkelse er nettopp det som skiller henne fra Madeleine: «Medens Madeleines Sind var let og lyst som Solskin, var der paa Bunden af Rachels kolde og beherskede Væsen en urolig Trang til at tage fat, til at gjøre noget – ligegyldigt hvilket – bare komme i Bevægelse» (Kielland, 1919a: 128). Rachel har, i motsetning til Madeleine, en trang til å gjøre noe. Denne fremstillingen står i kontrast til de tradisjonelle kjønnsrollene, hvor kvinnen i stor grad ble fremstilt som passiv. Det fremste tegnet på at Rachel tilhører den moderne kvinnetypen er hennes ønske om å arbeide i familieforetningen:

For ikke længe siden havde hun havt en stor Strid med sin Fader. En dag trådte hun ind i Kontoret og forlangte at faa arbeide med i Forretningen. Konsul Garman tabte aldrig Fatning; men denne Gang var han paa Nippet. Striden endte imidlertid – som enhver Strid, der førtes mot Unge-Konsulens Principer – med en afgjort Seier for disse. Men fra den Tid blev Datteren endmere kold og indesluttet (Kielland, 1919a: 128-129).

Det faktum at faren nesten mister fatningen, viser også hvor uvanlig en slik forespørsel var i samtiden. I samtiden var det ikke akseptabelt at kvinner fra borgerskapet tok arbeid utenfor hjemmet, deres mål i livet var å bli gift (Danielsen et al., 2013: 117).

På 1800-tallet var patriarkatet i endring (Dahlerup, 1983: 27). Konsul Garman er i stor grad preget av de patriarkalske strukturene i samtiden, hvor, ifølge Dahlerup (1983: 26), mannen sto i en maktposisjon og kvinnen sto uten sosial makt og uten fysisk og intellektuell produktivitet. Rachel er en aktiv kvinneskikkelse som ønsker å arbeide, på lik linje med menn. Problemet er at hun ikke har de samme rettighetene som dem, og som Brandes og Mill skriver er kvinnen i stor grad begrenset. Mill (1869: 25) mener kvinnen oppdras til å være underordnet: «Alle Kvinder opdrages fra den tidligste Barndom af i den Tro, at Idealet for deres Charakter er ganske modsat Idealet for Mændenes, de afrettes til ikke at have nogen egen Villie [...]». Mill (1869: 30) argumenterer for at alle individer skal ha rett til å velge yrke selv, og skal ha friheten til å velge. Rachel er forut for sin tid; hun er en aktør, men uten rettigheter.

3.1.2 «Kvindespørsmålet dukkede op»

I et av selskapene hos Sandsgaard, blir kvinnespørsmålet kommentert direkte: «Kvindespørsmålet dukkede op. Amtmanden styrtede sig over den franske Usædelighed; men han måtte ulykkeligvis nødt til at lægge Baand paa sig for Damernes Skyld» (Kielland, 1919a:157). Den franske «Usædelighed» refererer trolig til de franske, naturalistiske, tekstene hvor kvinnene i større grad blir fremstilt som emansiperte og seksuelle vesener. Adjunkt Aalbom og Amtmand Hiorth argumenterer for at det er den nordiske kvinnen som gjelder. De er dermed ingen forkjempere for kvinnefrigjøringen, men ønsker å beholde de patriarkalske strukturene som de er. Derimot tar Jacob Worse kvinnens perspektiv i diskusjonen:

Amtmanden spurgte ham overlegent, om han var en Tilhænger af ‘Emancipationen’, og da Worse svarede ja, spurgte Amtmanden atter med et Smil, om han troede, at han vilde være tjent med en emanciperet Hustru? Hertil mente Worse, at nu var det ikke Tale om, hvad Manden var tjent med, men om hvad der var retfærdigt mod Kvinden. Den Tid maatte lakke mod Enden, da Hensynet udelukkende var, hvad der var mest bekvemt for Manden, og Fremtidens unge Mænd vilde forhaabentlig undse sig for at argumentere fra den Basis (Kielland, 1919a: 158).

Han mener man ikke skal sette mannen først, men tenke på hva som er rettførdig for kvinnen. Man skal ikke spørre mannen hva kvinnen fortjener, men gå direkte til kvinnen. Likevel var kvinnesaken tjent med at menn talte kvinnens sak: «Men jeg ved kun, at hvergang en Mand opløfter sin Røst i vor Sag, rystes der Tusinder af disse frugtbringede Frø ned og drages vi Aartier nærmere Opfyldelse» (Collett, 1872: 60). Jacobs støtte til emansipasjonen er radikal, noe som gjør at han får motstand fra de andre gjestene i selskapet. Mange motsatte seg kvinnefrigjøringen i dens begynnelse, og som vi ser i Schjøtts bok, var også kvinner skeptiske til Mills argumenter for likestilling.

Videre kritiserer Jacob oppdragelsen av kvinner: «Hvad var det for nogle forkvaklede Grundsætninger, hvori Kvinden herhjemme opdroges! – hvormange tusinde gik tilgrunde som forkuede, udslidte Hustruer; - Evner spildtes og Kraft sløsedes til ingenting» (Kielland, 1919a: 158). Jacobs argumentasjon kan sees i lys av Mill og Brandes: Mill (1869: 25-26) hevder at kvinnen blir oppdratt til å tro at hennes plikt er leve for andre; sin mann og sine barn. Mill (1869: 32) mener fødselens tilfeldighet ikke burde utelukke noen muligheter. Brandes (1869: V-VI) argumenterer for at kvinnen skal få utfolde seg i ubetinget frihet: «[...] jo rigere Kvinden udvikles, des mere kommer hendes Væsen for Dagen, i den høiere Grad bliver hun Kvinde». Også Collett kritiserer den samtidige oppdragelsen av kvinner. Collett (1872: 108) skriver at vi ikke kan kjenne til kvinnens evner, på grunn av måten kvinnen har blitt oppdratt. Hun sammenligner kvinnen med venstrehånden, som er lik høyrehånden, men ikke trent til annet enn å være underordnet.

Til tross for at samtalen dreier seg om kvinnens stilling i samfunnet, er det kun menn som deltar i samtalen. Likevel følger Rachel spent med:

Rachel fulgte Disputen med Interesse; men hun ærgede sig; hun ærgede sig, naar de andre sagde noget dumt, og naar hun maatte give Worse Ret, ærgede hun sig endnu mere; - det hele ærgede hende: der stod disse vigtige Mandfolk og behandlede hende og hendes Stilling, somom hun var et fraværende Dyr, og ikke en af dem faldt paa at spørge om hendes Mening (Kielland 1919a: 159).

Selv om Rachel irriterer seg over at mennene diskuterer kvinnens stilling, deltar hun ikke i samtalen fordi hennes begrensede rolle som kvinne ikke tillater det. Hun er oppdratt i en patriarkalsk struktur hvor hun er lært opp til ikke å snakke med mindre hun blir talt til. Rachel sammenligner seg selv med et dyr, verken kvinnen eller dyr har noen rettigheter eller makt. Denne sammenligningen finner vi igjen hos Collett (1877), som mener kvinner er sidestilt med husdyrene.

Etter farens død tar Rachel kontakt med Jacob for å høre hvor mye hun har arvet, og hun blir sjokkert da hun får høre at hennes fremtidige ektemann vil ta over hennes økonomi:

‘Min eventuelle Mand faar vel lade mig selv raade over min Eiendom?’ sagde Rachel. ‘Forhaabentlig vil han det, men- som De kanske ved – naar De gifter Dem, bliver De umyndig.’ ‘Saa vil jeg aldrig gifte mig!’ ‘Jeg mener ogsaa, at De kan gjøre noget bedre end at gifte Dem –’ sagde Jacob Worse (Kielland, 1919a: 267).

Ved farens død blir Jacob Rachels verge, trolig fordi hun ikke har nådd myndighetsalder enda. Før 1888 var det kun enker og ugifte kvinner over 21 år som var myndige²⁰ (Sandvik, 2002: 36). Gifte kvinner var underordnet sin ektemann, og var derfor umyndiggjorte. Loven som ga gifte kvinner myndighet, og mulighet til å opprette særeie, ble først vedtatt i 1888²¹. Før loven ble vedtatt ble saken diskutert i offentligheten gjentatte ganger. Rachels fortvilelse kan sees som et innlegg i denne debatten.

Kielland var selv aktiv i kampen for gifte kvinners myndighet. Blant annet var han medlem av «Norsk kvindesaksforening» som arbeidet for full myndighet for gifte kvinner og særeie for kvinner i ekteskapet (Storstein, 1949: 102). Saken engasjerte «de fire store» til å henvende seg direkte til Stortinget i 1884:

Ei heller er det som foreslaet nok, at den gifte Kvinde kan stifte Særeie, hvis hun vil. Derved kunde let Kravet komme til at se ud som en stødende Undtagelse, og saadant skyr gjerne Kvinden. Hun maa vide og føle, at hun træder ind i Ægteskabet med samme lovlige Ret som Manden. [...] Hvad særskildt det økonomiske Vel angaar, saa tør det være en ikke ualmindelig Erfaring, at hvor Drukkenskabene endnu udgjør en national Institution, og vaagede Handler og Kautjoner neppe hører til Sjeldenheder, er det i Samfundets Interesse, at den gifte Kvinde saa snart som mulig ophører at være juridisk umyndig (Bjørnson, Ibsen, Lie & Kielland: 1884).

De argumenterte for at myndiggjøringen av gifte kvinner ville gagne samfunnet økonomisk. Samfunnet på 1800-tallet besto av en høyere andel kvinner, noe som førte til et samfunn med overvekt av ugifte kvinner (Danielsen et al., 2013: 117). Derfor lå det et tydelig økonomisk motiv bak ønsket om myndiggjøring av ugifte kvinner, slik at kvinnene ikke skulle være en belastning for familien. I perioden 1840 til 1890 var det flere avgjørende praktiske vilkår for kvinners selvstendighet som ble etablert, nettopp fordi folket ikke ville forsørge så mange enslige kvinner (Johansen, 2019: 824).

Madam Worse er en av de få selvstendige kvinnene i *Garman & Worse*. Gjennom å bli enke, blir hun etter loven myndiggjort. Hennes selvstendighet blir muliggjort fordi hun ikke

²⁰ I 1863 kom loven som gjorde ugifte kvinner over 25 år myndige på lik linje med menn, før denne loven var det kun enker som var myndige. I 1869 ble myndighetsalderen satt ned til 21 år (Sandvik, 2002: 36).

²¹ Den kvinnelige handelsretten ble først utvidet til å gjelde gifte kvinner i 1894, før det kunne bare enslige kvinner drive handel (Danielsen et al., 2013: 85).

lengre er gift. Både madam Worse og Rachel Garman oppnår emansipasjon fordi de ikke er gifte. Mannens død gjør at hun må ta hånd om forretningen. I den nye rollen som arbeidende og selvstendig kvinne blir hun fremstilt som mer lik en mann: «Men Fru Worse syntes ogsaa at være bleven haardere siden igaar, og da hun traadte ind i Konsul Garmans Kontor med Pitter Nilkens Papirer under Armen, var hendes Skridt faste som en Mands» (Kielland, 1919a: 172). For å gå inn i rollen som selvstendig og arbeidende kvinne, blir fru Worse nødt til å oppføre seg som en mann. Å være arbeidende blir for fru Worse synonymt med å være mann, hun kjenner ikke til noen annen måte å være arbeidende på. For å arbeide må man ha egenskapesom tradisjonelt tillegges en mann, eksempelvis være aktiv og selvsikker.

Et av argumentene mot kvinnefrigjøringen var nettopp en redsel for at kvinner skulle miste sin kvinnelighet om de ble sidestilte mannen. Dette var også et flittig brukt argument mot kvinners stemmerett. Man mente at ved å gi kvinner adgang til det offentlige liv ville kvinnene miste forplantningsevnen og forvandles til menn (Danielsen et al., 2013: 161-162). Brandes (1869: V-VI) skriver at en fritt utviklet kvinne blir sett på som uskjønn og ukvinnelig, men argumenterer for at kvinneligheten ikke kan forsvinne, men bare utvikles. Collett (1877: 6) skriver: «Denne Kvindelighed, der altfor længe, altfor villig kun har baaret, denne ligesaa usunde som usande Kvindelighed, har nu spillet sin Rolle ud». Hun mener tiden har kommet for å vise hvilke andre krefter det er i kvinnen. Collett (1877: 6) skriver at kvinnen må lære seg å forstå at hun er viktig og bli bevisst på «at hun tilhører Livet og Kampen – Kampen med dens Ansvar og Farer, men ogsaa med dens Vinding, dens Seire». Kvinnen er begrenset av de patriarkalske strukturene i samfunnet, og får dermed ikke vist frem den sanne kvinneligheten. Kvinnens rolle er ikke lengre å være passiv og underdanig, men de kan være aktive og handlende subjekter som menn. Madam Worse kan ikke lengre være en passiv tilskuer i samfunnet, men må ta over familiens forretning. Hun blir tvunget til å vise frem hvilke andre krefter som bor i henne.

3.1.3 Den emansiperte Rachel

Konsul Garman nektet Rachel et arbeid i familiebedriften, men en som har troen på henne, er Jacob Worse. Han mener Rachel har kvaliteter som gjør henne i stand til å utrette noe og gjøre en forskjell. Han oppfordrer henne til å bli forfatter:

‘Lad mig nu faa Lov til at sige noget om Dem – Frøken Garman! -’ sagde Jacob Worse og tog Mod til sig, ‘hverken jeg eller nogen anden i Deres Omgivelser formaar at gjøre de Fordringer Fyldest, De opstiller. Men jeg skal nævne Dem en, som kan det – og det er

Dem selv – De Frøken Garman har alle Betingelser, vi andre mangle.’ ‘Jeg? – en Kvinde! – værre endda: en Dame? –’ Rachel saa paa ham i største Forbauselse, ‘og hvorledes? – om jeg maa spørge.’ ‘De skal skrive!’ (Kielland, 1919a: 216-217).

Rachel setter krav til mennene rundt seg de skal si det de mener, ikke være feige. Det er utenkelig for henne at hun selv kan oppfylle sine egne krav, fordi hun er en kvinne, og «værre endda: en Dame». Enda en gang dukker kvinnenes begrensning i samtiden opp. Kvinnene var avskåret fra den politiske diskursen og det offentlige rom. Til spørsmålet om hva hun kan skrive, svarer Jacob: «‘Det er umuligt at forudsige, hvad De vilde skrive,’ svarede han, ‘men det er sikkert, at der er uendelig meget, som Verden kan faa vide af Kvinden, og som den venter paa at faa vide. [...]’» (Kielland, 1919a: 217). Jacob mener derfor Rachel bør skrive, fordi kvinnen har kunnskap verden behøver.

Lese- og skrivekyndighet er sterkt knyttet til emansipasjon. Gjennom skrift vil man i større grad kunne løfte frem sin egen stemme og delta i samfunnet. Fokuset på lese- og skriveopplæring i Norge har påvirket demokratiet i en positiv retning. En viktig forutsetning for at et demokrati skal være velfungerende, er at alle må ha mulighet til å uttrykke seg. Skrift kan derfor være en måte å komme seg ut av «de stummes leir». «I det øyeblikk Camilla Collett formulerer begrepet om *de stummes leir*, har hun alt tatt skrittet ut av den» (Ebbing, 2020: 405). Skrivning blir en måte å komme seg ut av taushet og bli aktive medborgere. Mill (1869: 22) mener skrivning er den eneste måten kvinner kan offentliggjøre sine meninger på, som samfunnet tillater, og at flere og flere av de skrivende kvinnene protesterer mot sin stilling i samfunnet. Jacob oppfordrer Rachel til å skrive, da det kan være en måte å få frem kvinnens perspektiv på. Under mennenes diskusjon om kvinnespørsmålet er det tydelig at Rachel har meninger om saken, men hun tier. Collett (1877: 3) skriver: «Kvindelighedens Ideal har, det vide vi Alle, alene været fastillet i Begreberne taale – bære – lide – tie, kort, i den fuldstændigste Opgivelse af Selvet». Rachel tier fordi det er det hun er oppdratt til, men hvis hun uttrykker seg skriftlig vil det være en måte å bryte ut av «de stummes leir».

Senere sender Jacob Rachel til Paris for å arbeide der, selv om det betyr at det vil ta lengre tid for de kan gifte seg. Navnene Jacob og Rachel er en del av en religiøs diskurs, både Rachel og Jacob er personer i Det gamle testamente (1 Mos 29, Bibel 1876). I Bibelen må Jacob arbeide i 7 år hos Rachels far før han får gifte seg med henne, mens i *Garman & Worse* er det hele snudd på hodet, og må Rachel arbeide i syv år før paret kan realiseres. Jacob hjelper Rachel å ta et steg mot selvstendighet og emansipasjon, og som Collett skriver, må kvinner ha hjelp av menn for å bli frigjorte. Mill mente det var avgjørende at kvinner tjente egne penger for å oppnå likestilling mellom kjønnene, og likestilling i ekteskapet. Samtidig påpeker Mill (1869: 33)

hvor begrenset kvinnens muligheter er, i motsetning til menn: det finnes ingen lov som nekter menn å skape formue, og det er kun den engelske tronen som er uoppnåelig for menn. Rachel og Jacob kan sammenlignes med forholdet mellom Solveig og Peer i *Peer Gynt* (1867), hvor Jacob er den ventende Solveig, og Rachel er som Peer, ute for å finne seg selv. Jacob setter Rachel først og ønsker at hun skal finne seg selv før de blir gift. Samtidig velger han å vente til hun tar initiativet til å inngå et forhold, noe som står i motsetning til et tradisjonelt kjønnsrollemønster hvor mannen tar initiativet.

3.1.4. Emansipasjon gjennom drap av erotikken

Rachel er, som flere litteraturforskere er enige om, en representant for den nye, moderne kvinneskikkelsen. Likevel skjer hennes emansipasjon på grunn av hjelp av en mann. Etter farens avslag om å arbeide i familieforretningen gjør hun ikke noen flere forsøk på å oppnå dette. Når Jacob Worse forteller henne at hun kan skrive, tviler hun på at det er en mulighet hun, som kvinne, har. Likevel sier dette mye om hvordan kvinnen gjennom oppdragelsen får skylapper. Kvinnen er begrenset, og klarer heller ikke å se hvilke muligheter hun har. Rachels emansipasjon skjer mye på grunn av Jacob. Det er også han som skaffer henne arbeidet i Paris.

Forholdet mellom Rachel og Jacob er tørt og ligner et forretningsforhold. Leseren får aldri innblikk i noen romanse eller begjær mellom dem. Ekteskapet mellom dem kommer som lyn fra klar himmel, som om de blir gift for den bibelske sammenligningens skyld. Muligens er det nettopp fraværet av erotikken som muliggjør deres likestilling. Hos Fanny Garman er det på mange måter det erotiske som setter en stopper for hennes emansipasjon. Kielland satte vennskapet i ekteskapet høyt, noe vi kan kjenne igjen fra Rachel og Jacobs forhold. Forholdets natur er vennskapelig, ikke romantisk eller seksuelt.

Rachel vil ikke gifte seg, men ender likevel opp med å gifte seg med Jacob. Gjennom ekteskapet med han mister hun sin myndighet på grunn av loven, og kan ikke lenger arbeide. Samtidig er det ironisk at det er nettopp når Rachel og Jacob blir gift at romandiskursen faller til ro. Rachel får prøve ut emansipasjon, for å så gå tilbake til å være underordnet en mann. Spørsmålet er om de samfunnsmessige strukturene muliggjør emansiperte hustruer.

3.1.5 Fanny – la femme fatale?

Fanny Garman fremstår som vakker og sjarmerende, men også manipulativ og utspekulert. Hennes selvsikre og nonchalante vesen blir skildret i hennes introduksjon i romanen:

Idetsamme gik Døren op, og den unge Fru Fanny Garman traadte ind. Hun var saa straalende sjøn, at alle maatte se paa hende. Den lysegraa Silkekjole med de blegrøde Sløifer havde et Snit, som ikke hørte hjemme der paa Kysten. Men man kunde blot se paa hende og paa Kjolen, at de vare Sjeldenheder i sin Kreds, men man saa ogsaa med første Øiekast, at de hørte sammen – disse to; det fine, raslende Stof og den slanke bløde Kvinde med de blinkende Øine (Kielland, 1919a: 120).

Hun er et blikfang som tar oppmerksomheten til alle i rommet, og er veldig bevisst på det selv. Hun er ingen forsiktig ingénue-type, som Madeleine, men hun er selvsikker og sjarmerende. Slik beskriver Bæhrendtz (1952: 233) henne: «Hon är den borna hjärtekrosserskan, i grunden kall men med ett outroligt behov att ständigt lägga männen för sina fötter». Flere har plassert henne som en femme fatale, og i det ligger det at hun er en forførrerke eller en farlig kvinne.

Hos Fanny får vi innblikk i livet til borgerskapets kvinner. I likhet med Emma Bovary, i Gustave Flauberts *Madame Bovary* (1856), blir livet som borgerfrue en kjedsommelig tilværelse. Hun tilbringer dagene med å sitte og se ned på gaten etter noen å bli underholdt av: «Dise Formiddagstimer ved en Kop Chocolate eller et Glas Vin var hendes Sværmeri, og hun holdt altid Øie med Gaden» (Kielland, 1919a: 144). Hun har ingen annen funksjon utover det å være hustru og mor, selv om hun verken investerer tid i morsrollen eller rollen som hustru. Hun representerer borgerskapskvinnens dagdriveri. På grunn av industrialiseringen ble naturalhusholdningen flyttet ut til fabrikkene, noe som gjorde at den gifte borgerskapskvinnen fikk innskrenket sitt virkefelt (Bonnievie et al., 1977: 42). Borgerskapskvinnen ble dermed til en pyntegenstand.

På grunn av denne meningsløse tilværelsen, søker Fanny spenning utenfra. Obrestad (1996: 174) skriver at Fanny bruker sin intelligens og skjønnhet til å spille skuespill. Hun er manipulativ og gjør alt i sin makt for å snu sosiale situasjoner til sin fordel: «Fru Fanny betragtede opmærksomt de to Speilbilleder, medens hun ordnede Madeleines Haar [...] Overalt var de sammen, den ene fremhævede den anden ved den eiendommelige Kontrast i deres Ydre og ved koket Lighed eller Forskjel i deres Toiletter» (Kielland, 1919a: 140-141). Når hun finner ut at hun selv ser bedre ut med Madeleine ved sin side, passer hun på å få Madeleine ofte over på besøk.

I søken etter noe interessant blir Delphins forelskelse underholdning for henne. Delphin og Fannys forhold er, i motsetning til Jacob og Rachels forhold, fylt av begjær og erotikk. Fanny har erotisk makt, som hun vet hvordan hun skal bruke. Menn har gitt henne oppmerksomhet hele hennes voksne liv: «[...] at Delphin var forelsket og fortryllet, havde ikke stort at betyde for hende. Det var en Skjæbne, som uden Undtagelse havde rammet alle hendes Faders Fuldmægtige fra hun blev voksen» (Kielland, 1919a: 123). Obrestad (1996: 175) mener Fanny

er det kvinnelige motstykket til Johannes Forførelsen i Søren Kierkegaards *Enten-Eller* (1843). Fanny, som Johannes, har estetikerens jakt på nye sanselige øyeblikk. Johannes er alltid på søken etter interessante situasjoner, samtidig som han er en skuespiller som hele tiden skifter mellom ulike roller (Mortensen, 2014: 149). Det som kjennetegner estetikerens, er at meningen ved livet er å finne nytelse. Fannys liv går på mange måter ut på å søke nytelse, og å unngå det kjedsommelige.

I relasjonen mellom Fanny og Delphin, er det Fanny som jakter Delphin. Fanny finner ut at Delphin har mistet interessen for henne og bestemmer seg for å endre på situasjonen: «[...] skulde hun tage Madeleine med til Byen imorgen – der var gaaet nogle Dage siden hendes sidste Besøg – og heller risikere at blive staaende som Skjæmbret; - eller skulde hun begynde for egen Regning? – ja hvorfor ikke!» (Kielland, 1919a: 178). Hun bruker sin erotiske makt for å få Delphins oppmerksomhet, og signaliserer gjennom kroppsspråket sitt at hun har lyst på han: «[...] sagde Fruen og betragtede opmærksomt Spidsen af sin Fod, som stak frem, idet hun laa tilbakelænet. Hun havde smaa, spidse Parisersko med udskaarne Striber over Vristen, hvor man saa en glat, mørkeblaa Silkestrømpe» (Kielland, 1919a: 178). Når Fanny viser frem strømpene gir hun Delphin et tegn til at hun vil inngå en romanse. Her ser vi en tydelig parallell til scenen i *Et dukkehjem*, hvor Nora viser frem sine «kødfarvede» silkestrømper til dr. Rank for å flørte med han. Obrestad (1996: 174) skriver at Fanny beregnende fanger mannens blikk. På denne måten snur hun om på situasjonen og forfører Delphin: «Rollerne vare ombyttede, uden at Madeleine havde mærket det, og nu kunde Stykket spilles, thi nu fandt den smukke Frue, at Rollerne vare komne i de rette Hænder» (Kielland, 1919a: 181). At det er Fanny som har kontroll over situasjonen og er forførelsen, strider med de tradisjonelle kjønnsrollene. Kvinnens rolle var i større grad å vente på at mannen tok kontakt, mens her er det Fanny som oppsøker Delphin.

3.1.6 Erotiske eskapader

I romanens samtid var det mer akseptert for menn å ha føreteknelige forhold. I samtiden pågikk en diskusjon om hvorvidt moralkravet burde endres. Bjørnson kritiserte det faktum at renhetskravet i praksis kun gjaldt kvinner og ikke menn, mens Kielland mente det ikke spilte noen rolle om verken kvinner eller menn var avholdende før ekteskapet. I romanen har Morten Garman et forhold til sypiken Marianne. Flere på Sandsgaard har kunnskap om forholdet, men alle later som ingenting har skjedd: «Hvergang hun traf nogen – især Fru Fanny – standsede hendes Hjerteslag. Men de gik saa kolde og rolige forbi, somom de Ingenting vidste, eller

somom det hele slet ikke vedkom dem» (Kielland, 1919a: 131). Etter affæren deres er det Marianne som sitter igjen med skammen, til tross for at det var Morten som tok initiativet til romansen: «- hvorlænge han bad og plagede hende og hvorlænge hun stred imod» (Kielland, 1919a: 130). Kielland (1978c: 31) selv sto for «Friere Liv og lystigere Elskov», slik at kvinnene skulle slippe all skam knyttet til det erotiske. Marianne har lite makt og føyer seg etter Mortens ønsker. Hun arbeider for Garman-familien og er i tillegg en fattig kvinne. Hun står sånn sett i en underdanig posisjon. I romandiskursen ligger en forståelse av at kvinner ikke har noen medbestemmelsesrett, men at de skal gjøre som de blir fortalt. Delphin sammenligner kvinner med jordbær, som om de ikke har egne tanker og meninger: «[...] naar jeg ser et Jordbær, som ingen passer paa, saa ta'r jeg det ialmindelighed» (Kielland, 1919a: 179).

Mortens erotiske eventyr ser ikke ut til å ha stoppet med Marianne: «- Morten var ude – ingen vidste hvor» (Kielland, 1919a: 156). Han forsvinner fra selskapene, men dukker opp til måltidene. Ingen stiller spørsmål ved hvor han forsvinner, eller hvem han besøker. Imidlertid synes de han er godmodig som lar Delphin flørte med Fanny:

Morten Garman var ogsaa en godmodig Fyr – mente mange -, at han lod Kandidat Delphin saa uforstyrret arrangere sig med Fru Fanny. Det var ikke godt at vide, om Morten saa noget eller ikke; om han havde saa god Tro eller saa ond Samvittighed (Kielland, 1919a: 191).

Fanny slipper ikke like lett unna som Morten: «Fru Fanny, som i Dagens Løb havde faaet en hel Serie af 'Blikke' fra Svigermoderen, fordi hun koketterede formeget med Fuldmægtigen, tog sig nu en Pønitensur med de gamle Damer, og Præsten Martens sluttede til dem» (Kielland, 1919a: 156). Kvinnesaksforkjemperen Elisabeth Grundtvig (1887: 82) skriver om seksualmoralen i samfunnet: «Vi ved alle, at Samfundsbevidstheden hidtil har krævet Kyskhed af den ugifte Kvinde og Troskab af den gifte, mens den samme Samfundsbevidsthed hverken har krævet Kyskhed eller Troskab af Manden». Som Bjørnson argumenterer hun for lik seksualmoral for kvinner og menn. Fanny får blant annet blick fra svigermoren når hun flørter med Delphin, mens Morten kan gjøre nesten hva han vil.

På et tidspunkt går Fanny og Delphins forhold fra å være en flørt til å bli en erotisk relasjon. I det ene øyeblikket sitter Madeleine og ser på øyenstikkernes parringslek, i det neste øyeblikket får hun øye på et annet svermende par:

Og nu opdagede hun to Skikkelser, der langsomt gik nedad en Gang, som førte mod en liden Port i Havemuren [...] Endelig tog de Mod til sig og gled hurtigt forbi. Men ikke hurtigt nok; - Madeleine havde kjendt dem begge. Hendes Hjerteslag standsede, Brystet snøredes sammen og uden at give en Lyd fra sig gled hun ned paa Gulvet foran Vinduet (Kielland, 1919a: 197-198).

Selv om det ikke sies eksplisitt, blir det klart for leseren at de skikkelsene Madeleine ser, er Fanny og Delphin. Grunnen til at dette viser at deres forhold ikke lengre er en uskyldig flørt, er at det skjer i nattens mulm og mørke: «Maanen spandt sit hemmelighedsfulde Net af Straaler over den stille Nat» (Kielland, 1919a: 197). I tillegg til at Madeleine føler seg sveket og redder dem fra å bli oppdaget av Morten. Selv om Fanny har et forhold til Delphin, har hun ingen ønsker om å forlate Morten, og vil ikke at han skal oppdage det. Hun tenker bare på seg selv, og bryr seg ikke om Madeleine blir såret i hennes jakt på nytelse.

3.1.7 Minimal kjedsomhet og maksimal nytelse

Fanny fremstår som Rachels rake motsetning. Rachel er en representant for den moderne, emansiperte kvinne, og i stor grad underlagt en frigjøringsdiskurs. Fanny er ingen moderne, protesterende kvinneskikkelse i Colletts ånd, som Rachel er. Rachel representerer fremtiden, med sitt ønske om å være emansipert og en arbeidende kvinne. Derimot representerer Fanny i større grad fortiden med hennes fokus på ungdommelig skjønnhet: «Der skulde ikke nogen Sindsbevægelse ødelægge hendes Skjønhed, og medens disse sex Aars Smerte og Bitterhed brød op igjen, stod hun glat og deilig som altid og holdt Vagt over sig selv» (Kielland, 1919a: 280). Hun ønsker å opprettholde sitt utseende, for uten sin skjønnhet, har hun heller ingen makt.

I Fanny-skikkelsen finner vi ikke en kuert hustru, underordnet sin mann. Mill (1869: 25-26) skriver at kvinnen blir oppdratt til å leve for andre; sine barn og sin mann. Fanny lever i stor grad for seg selv, og gjør det hun selv føler for. Hun er verken en kuert hustru eller en emansipert hustru, som Rachel. Selv om Fanny lever i et ulykkelig ekteskap med Morten Garman, har hun ikke et ønske om å forlate ekteskapet. Likevel referer Fanny til Bjørnsons *Leonarda*²², som var en omdiskutert tekst i samtiden. Dramaet dreier seg om den fraskilte og selvstendige Leonarda Falk. Det virker nærmest ironisk at Fanny refererer til *Leonarda*; ettersom Leonarda kan sees på som en av gjennombruddslitteraturens emansipasjonskvinner, mens Fanny er langt fra en emansipasjonskvinne og mangler emansipatoriske idealer.

Fanny er en dyktig spiller, og mestrer den mannssjåvinistiske diskursen hun er underlagt. Selv om hun er umyndig på grunn av sin posisjon som gift kvinne, er hun ikke et offer. Fanny besitter makt, i motsetning til offerskikkelsen Madeleine. Hennes makt er i stor grad erotisk og handler om hennes tiltrekningskraft over de mennene hun møter. Hun forsøker

²² Dramaet ble utgitt i 1879, og havnet i skyggen av *Et dukkehjem*. Det er en referanse med dagsaktuell effekt, som går på bekostning av den kronologiske logikken i *Garman & Worse*, ettersom den foregår flere år før romanhistoriens slutt punkt.

ikke å utfordre det patriarkalske systemet hun lever i, men gjøre det beste ut av den rollen hun er i. På den måten er hun lik Kierkegaards estetiker. Estetikerer flykter fra seg selv, enten ved å nyte livet eller ved å bruke fantasi til å drømme seg bort (Holt, 1998: 69). Fanny er en representant for den nytende estetikerer, som «jakter på nytelsen, på det øyeblikket hvor livet bare er nytelse, i alle dens former» (Holt, 1998: 69). Fannys prosjekt går i stor grad ut på å oppnå minimal kjedsomhet og maksimal nytelse.

3.2 Gift (1883)

3.2.1 Valkyrjen

Wenche Løvdahl blir trukket frem i forskningslitteraturen som en av de moderne, selvstendige kvinnene i Kiellands litteratur. Hun er gift med Carsten Løvdahl: «Dengang Carsten Løvdahl kom hjem fra Paris med de mest glimrende Vitnesbyrd fra Øjenlægerne og med sit evropæiske Væsen, giftede hun sig strax med ham, før hun havde fyldt sit tyvende Aar; han var en fire-fem Aar ældre» (Kielland, 1919b: 45). På grunn av deres ulikheter sjokkerte giftermålet hennes egne, som beskriver Carsten som en «Laps» og en «Charlatan». Det viser seg at hun giftet seg med sin rake motsetning. Carsten kom fra en «en gammel stokstiv, dansk Embedsfamilie», mens Wenche vokste opp i et politisk hjem blant nasjonalister hvor hun ble sett på som deres valkyrje. hun er i stor grad progressiv og radikal, mens han er konservativ:

Skjønt han i Virkeligheden kun var faa Aar ældre end sin Kone, syntes Afstanden langt større. Thi han havde fra Ungdommen lagt an paa at se værdig ud; h a n yndede det gamle og sikre og det, som havde fast Rod; h u n sværmede for det nye, forhaabningsrige og for det, som var i rask Væxt. Derfor blev de efterhaanden hinanden saa ulige baade i Sind og Skind (Kielland, 1919b: 50).

Disse forskjellene danner et dårlig grunnlag for et godt ekteskap. Ekteskapet deres preges av disse ulikhetene og fører til uenigheter og krangler.

Norges første skilsmisellov ble innført i 1582, da kunne man søke om skilsmisse på bakgrunn av tre bibelske grunner: utroskap, impotens og desertio²³(Johansen, 1997: 69). Denne loven sto uforandret helt frem til 1909. I tidsrommet 1870-1890 ble på det meste innvilget skilsmisse til fem-seks ektepar årlig, skriver historiker Hanne Marie Johansen (1997: 55).

²³ Med desertio menes forsvinning, altså kunne man søke om skilsmisse om en av partene forsvant eller rømte. Det var reformasjonen som førte til et nytt syn på skilsmisse og innføringen av skilsmiselloven. Det ble også diskutert om hvorvidt vold skulle være en skilsmissegrunn, men Martin Luther mente det var grunn til separasjon, ikke skilsmisse (Johansen, 1997: 75).

Skilsmisser var dermed ikke et vanlig syn, og normen var at man var gift «til døden skiller ad». Derfor vakte det stor oppstandelse da Nora forlot Helmer i *Et dukkehjem* i 1879. Bliksrud (2000: 21) skriver at flere har sett på Wenche som en parallellfigur til Nora. Fru Løvdahl står overfor et lignende valg som Nora: Skal hun forlate mannen sin eller ikke?

I flere år holder fru Løvdahl ut i sitt ulykkelige ekteskap, men så dukker Michal Mordtmann opp. Mordtmann, en tidligere radikaler, er et friskt pust i byen og representerer det moderne. Hans attraksjon mot fru Løvdahl kommer tidlig frem: «Han svarede med nogle høflige Ord, men saa hende paa samme Tid lige ind i Øinene. Og hun, som paa længe ikke havde faaet et saadant et Blik, slap ham og vendte sig mod de andre» (Kielland, 1919b: 85). Fru Løvdahl finner en likesinnet samtalepartner i Mordtmann, og de blir raskt fortrolige. Hun forsøker å motstå han, men blir etter hvert tiltrukket av han: «Hun kastede sig i Sofaen og holdt Hænderne for Øinene, hans Kys brændte hende; hun elskede ham; der var en Smerte i dette, som snørede hende ind i en lyksalig Angst, og hendes Tanker stod ganske stille foran dette ene» (Kielland, 1919b: 136). Deres forhold er fylt av begjær, i motsetning til Rachel Garman og Jakob Worses forhold som ligner mer en forretningsavtale.

Det er først når fru Løvdahl oppdager at hun er gravid, at hun virkelig må bestemme seg for om hun skal bryte opp ekteskapet med Carsten eller ikke. I sin rolle som gift kvinne er fru Løvdahl umyndig og derfor økonomisk avhengig av sin mann. Hun går gjennom en tankeprosess om hvorvidt hun skal forlate Carsten for Mordtmann:

Hun tog sin Kjærlighed og prøvede dens Styrke ved at spørge sig selv, om hun var beredt til at ofre sit Hus, sin Stilling, sin Mand, sin Søn, sit gode Navn, - og efterhvert som hun læssede paa, saa hun ængstelig hen til sin Kjærlighed; og det endte med, at hun var for gammel (Kielland, 1919b: 150).

Hvis hun forlater Carsten, mister hun alt hun har. Til tross for at hun kom fra en velstående familie med stor formue og «sikrede ham [Carsten] et Liv i ubekymret Overflod» (Kielland, 1919b: 51). Likevel blir hennes rikdom hans idet de inngår ekteskap og hun blir gjort umyndig. Dette blir et stikk til gifte kvinners begrensede rettigheter. Bjørnson, Ibsen, Lie og Kielland (1884) argumenterte, i brevet til Stortinget, for myndiggjøring av gifte kvinner og kvinners rett til å ta med seg sin formue ut av ekteskapet. På grunn av sin begrensede posisjon ønsker fru Løvdahl å bli i ekteskapet med Carsten. Dessverre reagerer han ikke positivt på graviditeten, og hun må henvende seg til Mordtmann. Møtet med Mordtmann viser at han ikke mente alvor med sine kjærlighetserklæringer. Han er ikke så moderne som han fremstår, han viser seg å være mer konservativ: «'De har – siger De – skilt Dem – jeg forstaar ikke –'; han saa med en Gang hele den lille By staa paa Hovedet: Fru Professorinde Løvdahl løbet fra sin Mand, forat

slaa sig ned for Natten i hans Unkarleleilighed!» (Kielland, 1919b: 154). Når hun sier hun har forlatt sin mann, ser han kun skandale. Dermed står hun igjen alene, og mens Nora valgte å forlate mann og barn, velger fru Løvdahl å forlate livet.

3.2.2 «bare en Dame»

Wenche Løvdahl har en tydelig stemme gjennom romanen og er ikke redd for å si sin mening. Hun er mot samtidens puggpedagogikk og fokus på latin, og mener skolen heller bør lære sine elever om blant annet naturhistorie, medisin, juss, astronomi og politikk. I et selskap begynner hun å diskutere dette med blant annet rektoren: «De lo allesammen godmodigt af den ivrige Frue, og hun lo med, skjønt det var hendes fulde Alvor» (Kielland, 1919b: 74). Mennene tar henne ikke på alvor og ler av henne når hun forsøker å si sin mening. Grunnen til at hun ikke blir tatt på alvor er fordi hun er kvinne:

Det var drøie Ord, Fru Wenche saaede ud i aften, endog drøiere end hun pleiede; og Herrene saa lidt paa hverandre. Men Rektorens godmodige og lidt politiske Smil seirede og blev den almindelige Stemning; naar alt kom til alt saa var det jo bare en Dame. (Kielland, 1919b: 74).

Gjennom hele diskusjonen blir frasen «det var jo bare en Dame» gjentatt og hun blir latterliggjort. En annen hersketeknikk mennene bruker under diskusjonen, er måten de omtaler henne på, som for eksempel «lille Frue» og «Kjære lille Fru Wenche». Fru Løvdahl blir ikke hørt og hennes meninger blir ikke tatt på alvor ettersom hun er en kvinne. De er underlagt en religiøs diskurs hvor mannens ord blir mer vektlagt, enn kvinnens. Kvinnen skulle ses og ikke høres, i tråd med Paulus' utsagn om at kvinner ikke skulle tale i forsamlinger (1 Kor 14, 33-34).

Fru Løvdahl kjemper for at hun selv skal bli hørt og mener kvinner ikke lenger skal tie: «[...] at vi Smaafolk og Fruentimmer bare kan holde vor Mund og lade alt gaa sin Gang. [...] nu skal heller ingen længer dupere mig med disse store Ord» (Kielland, 1919b: 78). Her plasserer fru Løvdahl kvinner i samme kategori som det hun kaller «Smaafolk», hvor hun da mener personer fra lavere sosiale klasser. Felles for kvinner og småfolk er deres mangel på økonomisk makt, og dermed er de også uten en stemme i samfunnet. Gjennom å plassere disse sammen, knyttes sosial kamp og kvinnekamp sammen. Fru Løvdahl mener disse samfunnsgruppene ikke lenger skal la seg tie, men oppfordrer dem til å si sin mening og bli aktive. Mens skolemennene er en del av en kvinneundertrykkende diskurs, er fru Løvdahl del av en kvinneemansiperende diskurs. En stor del av Camilla Colletts feministiske prosjekt handler om å gi kvinner en

stemme. Collett (1877: 7-8) ønsket flere protesterende kvinner i litteraturen, og kritiserte at kvinner kun ble nevnt ved en tilfeldighet i litteraturen. Fru Løvdahl er en moderne kvinneskikkelse, som bryter med den tradisjonelle forventningen av kvinnen som passiv og underdanig. Den tradisjonelle kvinneskikkelsen er på mange måter det Pastor Martens ser etter hos en fremtidig kone: «I Madeleine haabede han at finde denne bly, ydmyge Kvinde, han søgte. Især i den sidste Tid, da hun var bleven endnu mer stille, [...] hun kom ham imøde paa en tækkelig, kvindelig Maade» (Kielland, 1919a: 208). Fru Løvdahl er ikke blyg og ydmyk, men sterk og ikke redd for å stå i opposisjon mot majoriteten.

Etter en stund klarer mennene å sette fru Løvdahl fast, men da kommer Mordtmann inn i diskusjonen som en reddende engel. Han argumenterer for hennes sak, noe som får mennene til å se på argumentene i et nytt lys: «Prokurator Kahrs henvendte sig udeukkende til Fruen uden at ænse Mordtmann, men alligevel i en formellere Tone end før; det blev jo ganske annerledes nu, naar en Mand – en akademisk dannet Mand – vilde være med paa saadanne yderliggaaende Anskuelse; [...]» (Kielland, 1919b: 79). Når fru Løvdahl får støtte fra en mann, blir tonen en annen, og hun blir tatt mer på alvor. Kvinnen var underdanig mannen, derfor var ikke kvinnens stemme verdt noe. Og som Collett (1872: 60) skriver, vil det hjelpe at menn taler kvinnens sak. For at den kvinnelige stemmen skal bli hørt, må hun ha hjelp av menn. På samme måte snakker Jacob Worse, i *Garman & Worse*, på vegne av Rachel i mennenes diskusjon om kvinnespørsmålet. Ironisk nok var det kun menn som diskuterte kvinnesaken, kvinnen sto ikke i en rolle som tillot deltakelse i diskusjonen.

Gift ytrer en tydelig kritikk av skolesystemet, og kritikken kommer i stor grad fra en kvinne som ikke blir tatt på alvor. Kvinnesakskvinnen Aasta Hansteen beskrev samtidens kvinneideal slik: «Vor tilværelse var udtrykt ved: *ikke*: Du maa ikke tale, ikke skrive, ikke arbeide, ikke spadser, ikke spise, ikke drikke o.s.v. o.s.v. Fremfor alt ikke være person»²⁴ (Lein et al., 1984: 90). Men et moderne kvinneideal er på fremmarsj, hvor kvinnen i større grad får myndighet til å snakke i forsamlinger. Wenche Løvdahl representerer det moderne kvinneidealet og den sanne kvinneligheten, men blir ikke tatt på alvor ettersom mennene rundt i stor grad er konservative og representerer en gammel tid.

3.2.3 Den sanne kvinneligheten

Collett (1877: 6) mener den usunne og usanne kvinneligheten har spilt ferdig sin rolle, at det er tid for den sanne kvinneligheten, og det er denne Wenche Løvdahl representerer. Hun er et

²⁴ Dette skal være formulert rundt 1870 (Lein et al., 1984: 90).

eksempel på en moderne kvinneskikkelse med egne tanker, meninger og ideer. Det tradisjonelle kvinneidealet krevde, ifølge Collett (1877: 3), «den fullstændigste Opgivelse af Selvet», mens det moderne kvinneidealet i større grad fremmer en dyrkelse av selvet. Den moderne kvinnen er ikke bare en mor og en hustru, men kan ha andre roller.

Mill (1869: 25) skriver at kvinnene på denne tiden ble oppdratt til å ikke ha noen egen vilje. Wenche Løvdahls oppdragelse skiller seg fra andre pikers oppdragelse på denne tiden, hun vokste opp blant nasjonalister og radikale med sterke meninger:

Blandt saadanne Mænd voxte Wenche Knorr op, og hun var jo deres Valkyrie og meget andet. Hendes Familie var en gammel i Bergen; og den førte fra Slægt til Slægt en Fædrelandskjærlighed, et nationalt Sindelag forstærket og kampberedt [...] Wenche Knorr var nationalt begeistret; hun var færdig til ethvert Offer for Friheden og Folket; hun gik i hjemmevævet Tøi og kunde 'Maalet' og var bedrøvet, fordi der ikke krævedes mere (Kielland, 1919b: 47).

Wenche Løvdahls oppdragelse er mer moderne, i form av at hun ble oppdratt til å ha en mening. Ikke bare gjør dette henne til en moderne kvinneskikkelse, men gjør at hun representerer mer enn det rent emansipatoriske. Hun representerer det nasjonale og tar en klar side i den norske språkstriden.

Samtidig representerer Wenche Løvdahl det naturlige og barnlige, i likhet med naturbarna Marianne, Madeleine og Vente-Per. Dette står i motsetning til Carsten: Han er ordentlig, belærende og konservativ, mens hun er naturlig, sjarmerende og lattermild. Eksempelvis virker hun naturlig og ekte i møtet med morsrollen:

'Ja - jeg skal ta' dig – din elendige Græker,' raabte Fru Løvdahl og kastede sig over ham, forat ruske ham i Haaret; men Abraham værgede sig med Arme og Ben, og lille Marius lo, saa han var ifærd med at trille under Bordet (Kielland, 1919b: 46).

Hun lekesloss med Abraham, noe fru Gottwald finner merkelig oppførsel hos en voksen kvinne. Wenche Løvdahl viser ikke den usanne og usunne kvinneligheten, som Collett mener er klar for utskiftning, men den sanne kvinneligheten. Hun er ikke en tilgjort, passiv kvinne som passer inn i det patriarkalske systemet. I *Garman & Worse* representerer landet og naturen det sanne, mens byen og kulturen representerer det falske. Denne kontrasten er ikke like tydelig i *Gift*, men den kommer likevel fram. Carsten representerer byen og dens falskhet, mens Wenche representerer det naturlige og sanne: «Hun, som alltid talte Sandhed [...] stod lige paa Nippet til at kaste sig bort, - gaa fra Feighed og Hyklerti lige over i Armene paa den falskeste Falskhed» (Kielland, 1919b: 154-155). Mordtmann, som fru Løvdahl tror er ekte og ærlig som henne selv, viser seg å være «den falskeste Falskhed». Hennes naturlige og sanne kvinnelighet blir begrenset av kulturen og dens regler.

Det som fører til Wenche Løvdahls undergang, er hennes erotiske side. Hun representerer ærlighet og tro mot egne idealer, men hun felles av driftslivet. Relasjonen mellom henne og Mordtmann drives av begjær, noe som gjør at hun vikles inn i løgn. Forholdet mellom Rachel og Jacob mangler tilsynelatende begjær, og romanens logikk synes å være at det nettopp er derfor deres forhold kan få en lykkelig slutt. Siden de mangler erotikken, kan de ha et likestilt forhold. For Kielland var vennskapet i ekteskapet langt viktigere enn erotikken, noe som kommer fram i romanene hans.

3.3 *Jacob* (1891)

3.3.1 Fru Lulli Steiner

I *Jacob* møter vi et av ytterpunktene i Kiellands kvinnegalleri; den frisinne fru Steiner. Julie Krøger beskriver henne som den eneste kvinnen i byen med et europeisk snitt (Kielland, 1919c: 65). Samtidig tiltrekker hun seg menn, og en av disse er Gustav Krøger: «[...] hun var netop en Dame efter hans Sind, munter og frygtløs, en Dame, med hvem man kunde tale om alt muligt, i høi Grad indtagende og alligevel sikker overfor Mændene, som en, der havde gennemgaaet alt og vidste Besked» (Kielland, 1919c: 65-66). Hun er selvsikker og erfaren, og på samme måte som Fanny, har hun en erotisk makt. Hun er bevisst tiltrekningskraft og vet hvordan hun skal utnytte sitt potensiale til det ytterste:

Fru Steiner – udringet, blændende hvid med røde Kinder af Dansen og spillede Øine. Hun havde glat Liv af hvid Atlask, blegrøde Roser paa meget kort og opheftet med Bouquetter af de samme Roser, hvide Silkesko med høie, røde Hæle. Hun hadde ligefrem klædt sig efter en Hyrdinde af Sèvres-Porcelain, som hun havde fundet i Julies Værelse. Men hun havde lagt en liden Rosengren over Haaret istedetfor Hyrdehatten (Kielland, 1919c: 126).

Hun mestrer det erotiske spillet utmerket, og øker etterspørselen blant mennene gjennom å kle seg i et antrekk som både sier nei og ja på samme tid (Fodstad, 2014: 143). Hun har kledd seg i fargene hvit og rød, hvor hvit symboliserer renhet og kyskheter, mens rød symboliserer kjærlighet og lidenskap. Hun er kledd seg etter «en Hyrdinde af Sèvres-Porcelain», altså en porselensfigur av et av det mest verdifulle porselenet på 1700-tallet. I tillegg påpeker litteraturforsker Georg Johannesen (1999: 165) at hyrdinne-antrekket signaliserer at hun er tilgjengelig: «Rokokkodamer, utkledd som hyrdinner er ikke bellmanske nymfer, det vil si prostituerte, men omvendt en jagende dame som vet at hun har løpetid året rundt».

Familien Krøger åpner sine dører for henne, mens resten av byen frykter henne. En av grunnene til det er at hun er skilt:

Fru Steiner var som ganske ung bleven gift med en rig Grosserer i Kristiania – men da hun allerede strax kom underveir med, at hendes Mand vidste god Besked om Ting, som hun ikke havde fuld Greie paa, saa forstod hun, at hun var bedraget og besluttede at opofre sig forat hævne den krænkede Kvindelighed, at idetmindste en Mand kunde blive straffet for Mændenes Usædelighed. Efter et Aars ihærdig Opofrelse drev hun sin Mand saa vidt, at hun med Lethed opnaaede Skilsmisse, og nu levede hun, rigeligt underholdt – for sin Kunst (Kielland, 1919c: 65).

Det var ikke vanlig at man skilte seg på denne tiden²⁵. Dette gjør at fru Steiner representerer noe radikalt, i tillegg til at hun har et aktivt seksualliv. Hennes annerledeshet fører til at hun blir beryktet i den lille byen: «‘Du skulde bare vide alt det, de siger om hende.’» (Kielland, 1919c: 134). En av grunnene til at Wenche Løvdahl vurderer å bli hos Carsten er at hun, ved å forlate mannen, vil miste sitt hus, sin stilling og sitt gode navn. Grunnen til at fru Steiner kunne skille seg fra mannen, er fordi hun lever av sin fraskilte manns penger:

Længe havde Tørres ikke kunnet forstaa, at Konen frivillig kunde gaa fra Manden, som eiede Gaarden og det hele. Men da han fik vide, at hun havde flere Tusind om Aaret af Manden – uden at arbeide eller være Kone for ham, da blev hun ham noget næsten ophøiet gaadefuldt, som han blindt maatte beundre (Kielland, 1919c: 127).

Hun er tilsynelatende selvstendig, men denne selvstendigheten er realisert gjennom eksmannen. Fodstad (2014: 142) kaller henne et vrengebilde av gjennombruddslitteraturens emansipasjonskvinner, nettopp fordi hun livnærer seg på eksmannens penger og erotiske drift. I motsetning til Rachel Garman som må oppnå selvstendighet og emansipasjon gjennom arbeid. Selv om både Rachel og fru Steiner kan kalles emansiperte kvinner, så står de i et motsetningsforhold. Den største motsetningen mellom dem er trolig det erotiske. Hos Rachel er det nærmest ingen tegn til seksualitet, mens fru Steiner er både tiltrekkende og bevisst på den erotiske makten hun innehar.

3.3.2 Seksualitet hos kvinner og menn

Fru Steiner har blitt bedratt av sin mann, og har derfor bestemt seg for å «hævne den krænkede Kvindelighed», gjennom å straffe mennene for deres «Usædelighed». Til tross for at hun ikke er noe moralsk kompass selv. Hjemme hos Krøger starter fru Steiner en diskusjon om mennenes utroskap. Diskusjonen består i hovedsak av fru Steiner på den ene siden, og Gustav Krøger på den andre. Fru Steiner argumenterer mot menns utroskap, og mener mennene skal holde seg til sin hustru. Krøger har en positiv holdning til menns utroskap: «‘naar Hustruen ikke vil, kommer Turen til Tjenestepigen – siger Luther’» (Kielland, 1919c: 68). Krøger argumenterer altså for

²⁵ Adgangen til skilsmisse ble åpnere etter 1891, noe som førte til flere skilsmisser (Johansen, 1997: 55).

at det er kvinnens skyld om mannen er utro. Krøger argumenterer for at elskoven ikke både kan være positiv og negativ, den må være en av delene. Om man ser på elskoven som «det ypperste af vor Livskraft» vil menn, med større seksualdrift, ha mer livskraft.

Fru Steiner spør Krøger: «'Hvem nedværdiger Elskoven mere end Mændene?」» (Kielland, 1919c: 68). Krøger svarer at det er konene, fordi de ikke engang orker å være utro:

‘Det gaar med Kvinderne,’ sagde Krøger, ‘som med Børnene foran Konditorens Vinduer; de er overbevist om, at fik de Lov, skulde de mageligt spise op alle Kagerne, men –’ ‘Der kommer De ingen Vei’ raabte Fru Steiner og rystede sine hvide Haandflader mod ham; ‘det er bevist – alle Læger ere enige om det – Hr. Overlærer! at disse Ting er aldeles lige for Mænd som for Kvinder, for Hannerne som for Hunnerne.’ ‘Ja fra først af; men i Attraens ufladelige Reproduktion er jo Manden den langt overlegne.’ ‘Overlegen!’ raabte Fru Steiner. ‘De kalder hans Umaadelighed, som der bør lægges Baand paa - ‘Nu gaar det godt!’ raabte Gustav Krøger straalende fornøiet [...] (Kielland, 1919c: 69).

I denne passasjen går vi inn i en mer naturvitenskapelig diskurs, ettersom det er snakk om kjønnsdrifter og reproduksjon. Diskusjonen har gått fra å handle om hva som er moralsk riktig, til en mer darwinistisk holdning til seksualitet og kropp. Krøger mener kvinnene ikke har den samme kjønnsdriften som menn, og at mennene er overlegne på dette området. Fru Steiner argumenterer for at kjønnsdriften er lik for kvinner og menn, men at kvinner klarer å styre seg til tross for den samme kjønnsdriften. På slutten av 1880-tallet var det flere forfattere som tematiserte kvinnelig seksualitet, og gjorde et poeng av at kvinner har seksuelle drifter på lik linje med menn. En av disse var Amalie Skram med ekteskapsromanene *Constance Ring* (1888), *Lucie* (1888), *Fru Inés* (1891) og *Forraadt* (1892). Disse fikk blandede omtaler i samtiden, men de skapte en diskusjon om den kvinnelige seksualiteten. I fru Steiner og Krøgers diskusjon ser vi spor av den pågående debatten om kvinnens seksuelle drifter.

I samtiden var det mange som ønsket en endring av seksualmoralen, men det var stor uenighet om hvordan den skulle være. Elisabeth Grundtvig mente mange ønsket en lik seksualmoral for kvinner og menn, men at det kunne skje på to måter: «Kvinderne kan blive som Mænd, og Mændene kan blive som Kvinder» (Grundtvig, 1887:82). Samtidig mener hun at kvinner skal bestemme selv: «Tiden for os Kvinder at prøve os selv og finde ud, hvad det er, vi trænger til, og hvad det er, vi vil, og tale ud og sige det» (Grundtvig, 1887: 82). Selv om hun mener kvinner selv skal bestemme, tar hun parti med Bjørnson og hans krav om avholdenhet. Brandes (i Grundtvig, 1887: 83) argumenterer for at avholdenhet blant ugifte kvinner er «en Ulykke, en naturstridig Ting, et Offer, som mange Gange bringes en værdiløs Fordom». Den borgerlige kvinnebevegelsen ønsket å verne om ekteskapet, mens de radikale mente det var

ekteskapet som institusjon som ødela for kjærlighetsevnen hos menn og kvinner (Bonnevie et al., 1977: 41).

Den pågående debatten førte til en endring av samtidens seksualmoral, og fru Steiner drar nytte av denne nye moralen. Kravene til sedelighet var ikke like strenge som før, og kvinner fikk et større handlingsrom. Fru Steiner legger ikke skjul på at hun har seksuelle drifter og gjør i stor grad som hun vil. Likevel ønsker hun troskap i ekteskapet og er mot utroskap, men i sin posisjon som fraskilt kan hun gjøre som hun vil. Under selskapene hos Krøger sender hun stadige stikk til tante Sofie, som ikke «kjender Mændene». Fru Steiner ser på avholdenhet som noe negativt, og i hennes øyne har ikke tante Sofie rett til å uttale seg om menn eller ekteskapet fordi hun ikke har vært gift. Derimot endrer tonen seg når fru Steiner får vite at tante Sofie ikke er en gammel jomfru: «Men da brast det for Tante Sofie; hun reiste sin lille fyldige Person og sagde: ‘Ja gammel – det er jeg: men Jomfru, det er jeg ikke mere end De – Fru Steiner’» (Kielland, 1919c: 150). Fru Steiner har større respekt for de med seksuell erfaring og de som «kjender Mændene». Som Brandes ser heller ikke fru Steiner på avholdenhet blant ugifte kvinner som en positiv egenskap.

3.3.3 Fru Wold

Fru Steiner er det kvinnelige motstykket til romanens hovedperson, Tørres Wold. I starten på deres relasjon ligger makten hos henne: «Fruen syntes, at naar hun havde opdaget Tørres, saa eiede hun ham – som hun eiede de andre Herrer, hvis hun gad» (Kielland, 1919c: 128). Hun ser på han som hun ser på alle andre menn, som eiendom. I et av selskapene ønsker fru Steiner å «skille sig fra denne tølper» (Kielland, 1919c: 135). Måten hun gjør det på er å fortelle han om kutymen i byen, som er at man alltid får familiens samtykke før et frieri. Tørres er så ivrig at han løper for å spørre hr. Krøger om Julies hånd, noe som fører til at han får avslag foran hele selskapet: «Men de andre saa bare, at han pludselig fór afsted, ligbleg i Ansigtet, ud gennem Stuerne – alle veg afveien, ud – væk – forsvunden af Huset i mindre end et Minut» (Kielland, 1919c: 139). På grunn av ydmykelsen fru Steiner har påført han, drømmer han om hevn i lang tid etter: «Hun havde holdt ham for Nar; ført ham leende ud over Afgrundens Rand. Mon hun endnu havde Magten? – eller var her en Hævns Mulighed?» (Kielland, 1919c: 187).

Mens fru Steiner har vært i Kristiania, har Tørres kommet seg opp og frem, han har gått fra å være en krambogutt til å bli en dyktig forretningsmann. Samtidig har fru Steiners eksmann gått fallitt, slik at hun har mistet levebrødet sitt. Hun har mistet sin posisjon som en fri emansipert kvinne, og må finne en ny mann å leve av. Når de møtes igjen i et selskap til ære

for Tørres, har maktbalansen mellom dem dermed endret seg: «[...] hun var begyndt med at overveie, om hun skulde tage ham; men nu følte hun, det endte med, at han tog hende» (Kielland, 1919c: 190). Det er ikke lenger hun, men Tørres, som bestemmer. De forlover seg, og selskapet blir en forlovelsesfest. For fru Steiner betyr forlovelsen en redning fra økonomisk nederlag. Tørres har allerede klatret høyt opp på den sosiale rangstigen, og nå kan han vise at han også mestrer enhver kvinne. Samtidig er forlovelsen en slags hevn, den bekrefter hans maktposisjon. Obrestad (1996: 326) beskriver det som at to kynikere og spillere har funnet hverandre, og at ondskapen har seiret.

Gjennom romanen sammenligner Tørres seg selv med den bibelske figuren Jacob, og når Tørres endelig får Lulli Steiner, sammenligner han henne med Rachel: «Var det ikke i et og alt gaaet med ham som med Jacob! – og fik han ikke nu – ved Enden af de syv Aar – sin Rachel – den deiligste Rachel, nogen Mand havde vundet» (Kielland, 1919c: 191). Samtidig blir Tørres og fru Steiner nærmest et vrengebilde av Jacob og Rachel i *Garman & Worse*. Rachel forrykker maktbalansen mellom kjønnene gjennom arbeidserfaring og intellektuell selvstendighet, mens fru Steiner sikrer seg størst mulig avkastning fra kropp og kjønn (Fodstad, 2014: 142). Forholdet til Jacob og Rachel er bygget på gjensidig respekt, mens Tørres og fru Steiners forhold i stor grad handler om økonomisk makt. Tørres har makt over fru Steiner, fordi hun ikke lenger kan leve på eksmannen og trenger en ny mann å leve på.

3.3.4 Kvinner som varer

Kvinner blir tett forbundet med økonomi fra romanenes begynnelse. I første kapittel synger Tørres: «Guld og Jenter, Jenter og Guld» (Kielland, 1919c: 55). Her blir forbindelsen mellom kvinnekjønn og økonomi tydeliggjort. Om man studerer Tørres' sosiale klatring, så vil man se at jenter og gull er det samme, mener Sørbø (2005: 129). Gjennom romanen blir kvinnene objektivisert og sett på som varer i et marked. Et eksempel på dette er når Tørres sammenligner frøken Thorsen med et objekt: «dette fine skrøbelige Legetøi», «sit lille nydelige Legetøi» (Kielland, 1919c: 73: 121). Hun blir redusert fra å være en kvinne med egne tanker og meninger til å bli et leketøy. Romanen skriver seg inn i en mannssjåvinistisk diskurs, hvor kvinner ikke er autonome på like linje med menn, men dømmes på bakgrunn av utseende og økonomisk status.

Kvinnene er en form for sosial klatring for Tørres, der hver kvinne representerer ulike ting i det sosiale og økonomiske markedet. Fodstad (2014: 137) skriver at «[o]gså i *Jacob* representerer kvinnene så og si ulike trinn på behovspyramiden for hovedpersonen [...]». Tørres

beveger seg fra Kjøkken-Bertha, som er på hans nivå i pyramiden, til Lulli Steiner, som er på det høyeste nivået i hans øyne. Tørres blir betatt av fru Steiner ved første øyekast: «Fru Steiner var ham et Vidunder; det var det mest glimrende, han kunde tænke sig af et Kvindfolk» (Kielland, 1919c: 123). Da han i tillegg finner ut at hun livnærer seg på sin eksmanns formue, blir han enda mer interessert i henne. Han får respekt for fru Steiner fordi hun vet å utnytte sin kapital. Hun innehar begge de kvalitetene han verdsetter: utseende og økonomi. Andre ser på henne som en fallen kvinne, og som en kvinne som er «færdig med sit Livs Gjærning» (Kielland, 1919c: 148).

For Tørres er fru Steiner øverst på pyramiden og er nærmest uopnåelig. Mens fru Steiner er utenbys, arbeider Tørres seg oppover den sosiale rangstigen. Når de møtes igjen, er hun mer tilgjengelig og Tørres har en mulighet til å få henne:

Og en Magt kom over ham ved Tanken om, at han var nær ved sin Ungdoms allerumuligste Drøm; denne Kvinde, som havde været og endnu var ham den mæst blændende, som havde staaet saa svimlende høit, hende var der en Mulighed til at faa under sig; han vilde kysse denne hvide Nakke – og bøie den; Elskoven flammede i ham sammen med noget af Hævnen, saaledes som han maatte elske Kvinderne (Kielland, 1919c: 190).

Han vil få henne under seg, i dobbel forstand. Hans interesse for fru Steiner er ikke bare begjær: «Elskoven flammede i ham sammen med noget af Hævnen». Han nøyer seg ikke med å være på samme nivå som henne, men han vil demonstrere at han har makt over henne og har klatret over henne på den sosiale rangstigen.

Fru Steiner er en emansipert kvinne, men hennes emansipasjon skiller seg fra de tidligere emansiperte kvinnene. Hun er nærmest en karikert versjon av Rachel Garman. Rachel er et produkt av patriarkatets undertrykkelse av kvinner, men er samtidig underlagt en emansipasjonsdiskurs hvor man kan se tegn til en begynnende kvinnefrigjøring. Hun har tanker om frigjøring, men behøver hjelp av en mann til å bli frigjort. Fru Steiner er alt annet enn en forsiktig protesterende kvinne, som Rachel. I motsetning til Rachel, er fremstilles hun i større grad som en gjennomtenkt og selvstendig kvinne. På samme måte som Fanny har hun en erotisk makt, men til forskjell fra Fanny, bruker hun den til å bli selvstendig og frigjort. Økonomisk sett kan fru Steiner kalles en vampyr, fordi hun lever som en parasitt på sin fraskilte manns rikdom (Fodstad, 2014: 305). Gjennom å tilby kroppen sin, har hun fått tilgang på mannens penger og kan leve på han. Hun utnytter emansipasjonsdiskursen til å oppnå individuell frihet. Hun er ingen forkjemper for emansipasjon i en kollektiv forstand; hun ikke ønsker å endre et system, men hun bryr seg kun om seg selv. Til slutt mister fru Steiner den økonomiske selvstendigheten når eksmannen går konkurs, og blir tvunget til å gifte seg med Tørres.

4.0 Sammenfattende drøfting

Formålet med dette prosjektet har vært å studere hvordan gjennombruddsforfatteren Alexander L. Kielland fremstiller og skildrer ulike kvinneskikkelser i *Garman & Worse*, *Gift* og *Jacob*. På hvilken måte er romanene et møtested for ulike diskurser, og da spesielt samtidens kjønnsdiskurser? Samtidens kjønnsdiskurser er i stor grad preget av en gryende kvinnebevegelse, og mitt spørsmål blir dermed: Hvordan kommer dette til uttrykk litterært i romanene?

For å kunne utforske dette har jeg tatt utgangspunkt i en diskursanalytisk tilnærming til romanene. Jeg har brukt Michel Foucaults definisjon av diskursbegrepet, samt Jürgen Links videreføring av begrepet for å kunne gjennomføre en utover-lesning av verkene. Foucault (2009) ser ikke på verket som en avgrenset enhet, men som en del av omverdenen. Litteraturen er en internalisering av interdiskurs, ifølge Link (1984: 162). Det vil si at litteraturen kan sees på som et møtested for ulike diskurser. Ved å ta utgangspunkt i Foucault og Links forståelse av diskursbegrepet, muliggjør det en utover-lesning av *Garman & Worse*, *Gift* og *Jacob*. På denne måten har jeg studert verkene i lys av de historiske strukturene de er underlagt. Fokuset for analysen har vært på samtidens diskurser om kjønn. Der har jeg studert hvordan samtidens diskurser om kjønn kommer til uttrykk i hver enkelt roman, og hvordan de omliggende diskursive strukturer virker inn på konstruksjonen av Kiellands kvinnefigurer. Avslutningsvis vil jeg i større grad studere hvordan sentral tematikk i samtidens kjønnsdiskurser belyses på tvers av romanene, og hvorvidt det skjer en utvikling av den emansiperte kvinnen gjennom forfatterskapet.

4.1 Økonomi og kjønn

Samtalen mellom Rachel og Jacob om arven fra konsul Garman kan sees som en direkte kobling til samtidens kjønnsdiskurser. I romanens samtid ble gifte kvinner sett på som umyndige, ettersom de var underordnet mannen. Samtidens lovgivning gjorde mannen til konas verge ved giftermål (Sandvik, 2002: 36). Rachel blir sjokkert når hun får vite dette, og ønsker derfor ikke å gifte seg. Eneste måten Rachel kan oppnå økonomisk selvstendighet på er å unngå giftermål, fordi hun som gift verken får beholde råderett over arven sin eller arbeide. Med Jacobs hjelp reiser hun til Paris for å arbeide der. På denne måten oppnår Rachel en økonomisk og selvstendig selvstendighet før hun gifter seg, dette lager en grobunn for en likestilling i ekteskapet.

Denne debatten dukker også opp i *Gift*. Året etter utgivelsen av romanen engasjerte saken «de fire store» til å skrive til stortinget. Wenche Løvdahl tar med seg en stor formue inn i ekteskapet med Carsten Løvdahl, men idet hun gifter seg med Carsten, får han råderett over hennes økonomi. Når Wenche Løvdahl vurderer hvorvidt hun skal forlate mannen, blir et av argumentene mot å forlate han at hun kommer til å miste både formue og hjem, i tillegg til sitt gode navn og rykte. De gifte kvinnene hadde en begrenset posisjon i samfunnet. Selv om man kunne søke om skilsmisse, ville det være vanskelig å leve livet som en fraskilt og umyndig kvinne, uten penger eller mulighet til å arbeide. Mangelen på en lov som ga gifte kvinner flere rettigheter, vanskeliggjorde skilsmisse for kvinner. Wenche Løvdahl er klar for å forlate Carsten, men det er for å bli forsørget av en ny mann. Når hun ikke lengre kan flykte til Mordtmann, ser hun ingen annen løsning enn å forlate livet.

Jacob interagerer tydelig med en økonomisk diskurs. Hele fru Steiners emansipasjon skjer på grunn av hennes økonomiske selvstendighet, som igjen blir muliggjort gjennom hennes eksmann. Når eksmannen mister sin økonomiske posisjon, mister hun sin selvstendighet og må finne en ny mann å leve av. Tørres erobrer fru Steiner fordi han har økonomisk makt, noe som gir Tørres rett i hans utsagn om at ingenting er mektigere enn «Manden, naar han har Penge» (Kielland, 1919c: 129). Samtidig bærer hele kvinnesynet i *Jacob* preg av en økonomisk diskurs, ettersom kvinnene fremstilles som salgsvarer på et marked. Tørres ser på kvinnene som drahjelp i hans sosiale klatring. Kvinnene blir redusert til sin sosiale posisjon og sitt utseende. Noen av kvinnene får ikke engang ordentlige navn: «[...] Ballets mest søgte Damer: Tulla Arentz, Dalla With, Assen, Bassen og Trutte Maribo samt Dada og Didi Brun» (Kielland, 1919c: 122). Objektiveringen av kvinnene gjør at kvinnene mister sin individualitet.

I alle tre romanene spiller det økonomiske aspektet en stor rolle for kvinneskikkelsene. Økonomien, og samtidens lovverk, setter begrensninger for kvinnes frigjøring. For Rachel betyr det at hun ikke kan gifte seg om hun ønsker å arbeide og beholde råderetten over arven etter faren. For Wenche betyr det at hun ikke kan forlate Carsten, uten å ha en ny mann å gå til. Om hun forlater mannen, vil hun miste alt hun har. Selv den emansiperte fru Steiner er avhengig av å ha en mann å leve av for å oppnå selvstendighet. Den eneste som ikke merker stort til det økonomiske, er Fanny, ettersom hun ikke har noe mot å leve i ekteskapet med Morten. Hun søker nytelse innenfor bestående rammer.

4.2 Erotikk og emansipasjon

I *Garman & Worse* blir den emansiperte kvinnen ikke fremstilt som verken spesielt tiltrekkende eller erotisk anlagt. De emansiperte kvinnene i romanen blir representert av Rachel Garman og madam Worse. Sistnevnte blir mer maskulin idet hun oppnår emansipasjon gjennom mannens død. Rachel oppnår emansipasjon gjennom økonomisk og intellektuell selvstendighet. Litteraturkritiker og forfatter Johanne Vogt (1980: 41) kritiserte Rachel-figuren i *Aftenbladet*²⁶: «Kan man tænke sig en kjedsommeligere, mere trivial Kvindetype end hans Rachel Garman, som dog gjør Fordring paa at være Bogens Heltinde og til hvem det erotiske knytter sig?». Som mange andre, mener hun Rachel er en kjedelig karakter og kritiserer hennes manglende seksualitet. Mangelen på erotikk i forholdet mellom henne og Jacob muliggjør deres likestilte forhold. Som tidligere nevnt mente Kielland vennskapet var viktigere enn elskoven i et ekteskap (Kielland, 1978a: 99). I romandiskursen ligger en tanke om at et ekteskap med erotikk ikke kan bli et fullstendig likestilt forhold.

Erotikken Rachel mangler, har derimot romanens «femme fatale» i rikt monn. Fanny Garman bruker sin erotiske makt til å spille spill. Collett (1855: 129) skriver i *Amtmandens Døttre*: «Vor bestemmelse er at giftes, ikke at blive lykkelige». Borgerskapskvinnens mål med tilværelsen er i stor grad å bli gift og få barn, og Fanny har gjort det som er forventet av henne. Hun har ingen andre gjøremål i hverdagen enn å planlegge og være i selskap. For henne blir det erotiske spillet en flukt fra det kjedsommelige livet som borgerfrue. Hennes mål handler i stor grad om å søke nytelse som Kierkegaards estetiker. Det erotiske blir altoppslukende, og gir ikke rom for tanker om frigjøring. Hun har ingen ønsker om å frigjøre seg fra den mannssjåvinistiske diskursen hun er underlagt, ettersom hun mestrer den godt.

Wenche Løvdahl karakteriseres som en av de moderne heltinnene i Kiellands litteratur. Hun er har en stemme og er ikke redd for å si det hun mener. På den måten viker hun fra det tradisjonelle kvinneidealet i samtiden, som i stor grad karakteriseres av passivitet og underdanighet, eller med Aasta Hansteens ord: «Fremfor alt ikke være person» (Lein et al., 1984: 90). Wenche Løvdahl motarbeider det tradisjonelle kvinnebildet gjennom å ytre sin mening og være tro mot egne idealer. Det som feller henne, er hennes erotiske side. I motsetning til Rachel, har Wenche Løvdahl en seksualitet og drives av begjær. Driftslivet fører henne fra ærlighet og inn i løgn og bedrag. Det erotiske står i veien for hennes frigjøring.

Fru Steiners erotiske makt muliggjør hennes emansipasjon, ettersom det er hennes erotiske makt som gir henne økonomisk selvstendighet. Hun utnytter frigjøringsdiskursen til

²⁶ Anmeldelse i *Aftenbladet* 1881 nr. 281.

sin fordel. Samtidig mestrer hun det erotiske spillet til det fulle, og gjennom klesdrakten både inviterer hun og avviser menn, noe som øker etterspørselen. Johannesen (1999: 157) beskriver henne som et portrett av en pen vampyr og deilig damesaksdame. Hun bruker sin erotiske makt til å utnytte eksmannen, slik at hun oppnår frigjøring. Fru Steiner gjør erotikken til en forretning, noe Tørres forstår seg på fordi han gjør akkurat det samme selv (Sørbø, 2005: 130). Som fru Steiner får han alltid noe mer ut av de forholdene han har.

Hos de fleste av kvinneskikkelsene er erotikk og kjønnsdrift noe som blir straffet. Rachel må ofre det erotiske for sin frigjøring, mens Fanny søker det erotiske og blir ikke berørt av emansipasjonsdiskursen. For Wenche Løvdahl blir hennes begjær det som fører henne inn i løgn og bedrag, og til slutt hennes undergang. Til sist har vi fru Steiner som både er emansipert og erotisk, men hennes emansipasjon er kun mulig på grunn av eksmannens penger. Hennes erotiske side virker ikke negativt for hennes emansipasjon, men det er mangelen på penger som til slutt ødelegger for henne. Det som skiller henne fra Rachel og Wenche Løvdahl er at hennes emansipasjon er individuell; hun kjemper ikke for å bedre kvinners vilkår, men ønsker å bedre sin egen stilling. På denne måten er hun mer lik Fanny, som også handler ut fra egne premisser. Likevel representerer hun en annen type kvinne, enn det Rachel, Wenche Løvdahl og Fanny representerer.

4.3 Fra fremskrittets heltinne til blodsugende prostituert

Felles for alle kvinnefigurene er at de alle skiller seg fra det tradisjonelle kvinneidealet i større eller mindre grad. I samtidens kjønnsdiskurser blir kvinnen beskrevet som et begrenset menneske, uten rettigheter eller mulighet til å utvikle seg til å bli en egen person. Brandes sammenligner kvinnens posisjon med de kinesiske kvinnenes bundne føtter, mens Collett sammenligner kvinnen med den uøvede venstrehanden. Både Collett og Hansteen mener samtidens kvinne er begrenset og uten mulighet til å være seg selv. De kvinneskikkelsene jeg har studert, står alle på en eller annen måte i opposisjon til det tradisjonelle kvinnebildet. Fanny er den som gjør minst motstand, men hun passer ikke inn i det tradisjonelle kvinnebildet som passiv og underdanig. Hun er ingen kuert hustru og gjør som hun vil. Det som skiller henne fra heltinnene, Rachel og Wenche Løvdahl, er at hun ikke er underlagt emansipasjonsdiskursen og ikke har noen tanker om frigjøring. Hun ønsker ingen endring, ettersom hun mestrer den mannssjåvinistiske diskursen hun er underlagt.

Kiellands forfatterskap strekker seg over en periode med store endringer, hvor kvinnens posisjon i samfunnet og forventninger til kvinnen er under debatt og endring. Den gifte kvinnen

går fra å være lovmessig underordnet sin mann, til å få myndighet og mulighet til å ha særeie i ekteskapet. Likevel kunne ikke gifte kvinner drive handel før 1894 (Danielsen et al., 2013: 85). I tillegg gikk man i denne perioden fra fem-seks skilsmisser årlig, til en større adgang til skilsmisse etter 1891, jf. Johansen (1997: 55). Samtidig tematiseres kvinnesaken i aviser og skjønnlitteratur. Litteraturen blir et møtested mellom samtidens diskurser om kjønn. Kiellands kvinnefigurer tar opp i seg samtidens kjønnsdiskurser og er en del av de endringene som foregår.

Gjennom forfatterskapet skjer en utvikling av Kiellands kvinnefigurer. Kvinnene går fra å være talerør for gjennombruddsideene til å utnytte seg av det løgnaktige samfunnet. Om Kiellands siste roman, skriver Sørbø (2005: 128): «Kvinnene i romanen er bistre. Medan dei første bøkene i det moderne gjennombrøtet gjerne gjorde kvinnene til representantar for sanning og rett, kan det lesast ein sterk kvinnekritikk ut av *Jacob*, og det er nettopp her kjernen i boka ligg». Ifølge Sørbø (2005: 128-129) skjer den samme endringen med Ibsens kvinneskikkelser, men at de går fra å være representanter av gjennombruddsideene til å bli mer gåtefulle. Rachel og Wenche Løvdahl er representere den moderne kvinneskikkelsen i gjennombruddslitteraturen, mens Fanny peker tilbake på fortiden med sitt fokus på ungdommelig skjønnhet. Derimot skiller fru Steiner seg fra de andre ved at hun utnytter seg av det løgnaktige samfunnet og emansipasjonsdiskursen. Kvinneskikkelsene beveger seg fra den fornuftige og kyske Rachel til gjennombruddkvinnens vrengebilde, fru Steiner.

Hvis denne oppgavens rammer hadde vært større, ville det vært mulig å studere flere kvinneskikkelser i Kiellands forfatterskap. Da kunne man studert utviklingen av kvinneskikkelsene gjennom hele forfatterskapet, samt undersøkt på hvilken måte de andre romanene er underlagt samtidens kjønnsdiskurser. Kvinneskikkelser som kunne vært interessante å studere er heltinnen Gabriele Pram i *Sne* (1886), skurkene Clara og Frederikke i *Fortuna* (1884), og offerrollene Else i *Else - En julefortælling* (1881), Kristine i *Arbeidsfolk* (1881) og Torvestad-søstrene i *Skipper Worse* (1882). Det ville også vært hensiktsmessig å trekke inn flere tekster fra samtiden i form av brev, anmeldelser av både Kiellands og andres romaner, samt diverse innlegg i samtidens aviser.

Litteratur

Bøker av Kielland

- Kielland, A. L. (1919). *Samlede Digterverker*. Standardutgave, indledning og anmerkninger av P.L. Stavnem, Tekstrevisjon ved A.H Winsnes, (bd. I-V). Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel
- Kielland, A. L. (1978). *Brev 1869-1906: 1869-1883* (bd. 1-3). Oslo: Gyldendal.
- Kielland, A. L. (1998). *To par: brevvekslingen mellom Alexander L. Kielland og Louise og Viggo Drewsen*. Oslo: Cappelen Forlag.

Annen litteratur

- Andersen, P. T. (2012). *Norsk litteraturhistorie*. (2. utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Apeland, O. (1971). *Alexander L. Kiellands romaner. Kunstnerisk stil og metode* (Doktoravhandling). Oslo: Universitetsforlaget
- Bjørnson, B., Ibsen, H., Lie, J. & Kielland, A. L. (1884) *Dokument No. 92. Skrivelse fra digterne Bjørnson, Ibsen, Lie og Kielland angaaende gift Kvindes Særeie*.
https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1884&paid=5&wid=a&psid=DI_VL911
- Blikrud, L. (1999). Alexander Kiellands poetikk, i H. H. Skei (red.), *Disharmoniens dikter. Alexander L. Kielland ved 150*, Oslo: Gyldendal.
- Blikrud, L. (2000a). Alexander Kielland som darwinist, i H. H. Skei (red.), *Fragmenter til et Kiellandbilde* (Forelesninger fra Kiellandseminaret i Det Norske Videnskaps-Akademi 25.-. februar 1999). Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi.
- Blikrud, L. (2000b). Kvinneskikkelser og kjærlighetstematikk i Alexander Kiellands forfatterskap. *Kirke og kultur*, 105(1), 19-32.
- Bonnevie, M. B., Espedal, B., Engelstad, I., Eriksson, J., Iversen, I., Knudsen, M. K., . . . Øverland, J. (1977). *Et annet språk – Analyser av norsk kvinnelitteratur*. Oslo: Pax forlag.
- Brandes, G. (1869). «Forord», i J. S. Mill *Kvindernes underkuelse*. København: Den Gyldendalske Boghandel
- Brandes, G. (1886, 25. desember). *Literatur. Politiken*.
- Brandes, G. (1889). *Essays – Fremmede Personligheder*. Kjøbenhavn: Gyldendal Boghandels Forlag.
- Brandes, G. (1923) [1872]. *Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Literatur: Forelæsninger holdt ved Kjøbenhavns universitet i efteraarshalvaaret 1871* (6. Utg.). Kjøbenhavn; Kristiania: Gyldendalske Boghandel
- Bæhrendtz, N. E. (1952). *Alexander Kiellands litterära genombrott* (Doktoravhandling). Udevalla: Forum
- Collett, C. (1855). *Amtmandens Døttre – En Fortælling. Første Deel*. Christiania: Johan Dahl
- Collett, C. (1872). *Sidste Blade. Anden og tredie Række*. Christiania: P. T. Mallings Boghandel.
- Collett, C. (1877). *Fra de stummes lejr*. Christiania: P. T. Mallings Boghandel.
- Christensen, S. (2014). Camilla Collett som feministisk litteraturkritiker, i T. Haugen (red.), *Å bli en stemme: nye studier i Camilla Collets forfatterskap*. Oslo: Novus forlag
- Dahlerup, P. (1983). *Det moderne gennembruds kvinder* (Doktoravhandling). Gyldendal: København.
- Danielsen, H., Larsen, E. & Owesen, I. W. (2013). *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*.

- Bergen: Fagbokforlaget.
- Drangeid, M. (2003). Lammesteik, hat og sjalusi - Kropp og begjær i Alexander L. Kiellands *Garman & Worse*, i S. B. Grønstøl (red.), *Ordet og Kjød*. Stavanger: Wigestrands.
- Ebbing, H. (2020). Om å komme til orde – og til ordet. *Agora*, 37(3-4), 382-417.
https://www.idunn.no/agora/2020/03-04/om_aa_komme_til_orde_ogtilordet
- Fodstad, L. A. (2010). *Folkelighet og forfall. Modernitetskritiske innganger til Alexander L. Kiellands Jacob*. Trondheim: NTNU-Trykk
- Fodstad, L. A. (2014). *Moderne gjennombrudd og sammenbrudd. Alexander L. Kiellands Jacob*. Oslo: Novus Forlag
- Foucault, M. (1989). *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, M. (2009). Vitensarkeologien. De diskursive regelmessighetene, *Agora. Tidsskrift for metafysisk spekulasjon*, Nr. 2-3, Oslo: Aschehoug.
- Grundtvig, E. (1887, 16. mars). Nutidens sædelige Lighedskrav. *Kvinden og samfundet* 3(4), 82-93. <https://www.kvinfo.dk/side/444/?action=4&itemid=3812&searchtext=>
- Hamm, C. (2008). Kiellands kyskhed: Kropp og naturalisme i utvalgte brev og romaner, i M. Drangeid (red.), *Kielland i Europa*. Bergen: Fagbokforlaget
- Holt, A. (1998). Det moderne menneske som estetiker – noen lettere betraktninger, i F. Jor (red.) *Filosofi og samfunn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Johansen, A. (2019). *Komme til orde*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansen, H. M. (1997). *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909: en familie- og rettshistorisk studie* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Johannesen, G. (1999). Alexander Kiellands *Jacob* (1891), i H. H. Skei (red.), *Disharmoniens dikter. Alexander L. Kielland ved 150*, Oslo: Gyldendal.
- Jordheim, H. (2001). *Lesningens vitenskap: Et utkast til en ny filologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jæger, H. (1971) [1886]. Vor Literatur, i A. S. Bryhni (red.), *Bohem mot borger: et utvalg fra Hans Jægers og Christian Krohgs «Impressionisten»*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lein, B. N., Monsen, N. K., Rasmussen, J. E., Wichstrøm, A. & Aasen, E. (1984). *Furier er også kvinner: Aasta Hansteen 1824-1908*. Oslo/Bergen/Stavanger/Tromsø: Universitetsforlaget
- Lervik, H. Å. (1991). Mottakelsen av John Stuart Mills tanker i Norge. *Nytt om Kvinneforskning*, 15(5), 40-47.
- Link, J. (1984). Interdiscourse, Literature, and Collective Symbols. Theses Towards a Theory of Discourse and Literature, *Enclitic* 8(1), 157–165. Los Angeles: University of Minnesota
- Lunde, J. (1970). *Verdiarv og budskap*. Oslo: Gyldendal
- Mill, J. S. (1869). *Kvindernes underkuelse* (På dansk med forord av Georg Brandes), København: Den Gyldendalske Boghandel
- Mortensen, M. (2014). Mellemværende – Om grænseopløsning, tvetydighed og ugenomsigtighed i Søren Kierkegaards «Forførerens Dagbog». *Edda* 114(2), 146-157.
- Obrestad, T. (1996). *Sannhetens pris: Alexander Kielland: En beretning*. Oslo: Cappelen
- Rem, T. (2002). *Forfatterens Strategier. Alexander Kielland og hans krets*. Oslo: Universitetsforlaget
- Samoilow, T. K. (2013). *Kapitalbevegelse, familieforsfall og romankunst. En nylesning av romanene til Alexander L. Kielland og Thomas Manns Buddenbrooks* (Doktoravhandling). Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
- Sandvik, H. (2002). *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til*

- gifte kvinners myndighet i 1888* (Doktoravhandling). Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- [Schjøtt, M]. (1871). *Venindernes Samtale om Kvindens Underkuelse*. Kjøbenhavn: Den Gyldendalske Boghandel
- Schjøtt, M. (1904). *Alexander Lange Kielland: Liv og Værker: Et fem og tyve Aars Minde 1879-1904*. Kristiania: Det Norske Aktieførlag
- Sejersted, H. (1996). *Om Garman & Worse av Alexander Kielland*. Oslo: Karnovs forlag
- Storstein, O. (1949) [1936]. *Kielland på ny. Alexander L. Kielland og hans diktning i lys av vår tid* (2. utg). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sørbø, J. I. (2005). *Kielland som melodramatiker*. Oslo: Gyldendal
- Vogt, J. (1980) [1881]. Lidt om Alexander Kiellands Kvindetyper, i Å. H. Leirvik (Red.) *Gjennom kvinneøyne. Norske kvinners litteraturkritikk og reaksjoner på litteratur ca 1880-1930*. Drammen: Universitetsforlaget.

Masterarbeidets relevans for virket som lektor

Masterarbeidet har vært en svært lærerik prosess. For det første har det gjort meg mer oppmerksom på hvor viktig vurdering for læring er. Underveis i skriveprosessen har jeg fått gode konstruktive tilbakemeldinger som jeg har lært masse av. Samtidig har jeg lært masse av å skrive en lengre oppgave over tid, jeg har måttet rette på egne feil og arbeide med teksten. Min egen skrivekompetanse har økt, noe som gjør meg bedre rustet i å veilede elevene i deres tekstarbeid. Jeg tenker det kan være lurt å drive prosessorientert skriving slik at kan arbeide med tilbakemeldinger og lære gjennom å arbeide med tekst flere ganger. God skriveopplæring er viktig i begge mine undervisningsfag, norsk og samfunnsfag.

Arbeidet med Alexander L. Kiellands romaner og hans samtid har gitt meg uvurderlig kunnskap om en sentral periode i norsk litteraturhistorie. På bakgrunn av dette vil jeg ha gode forutsetninger for å undervise elevene om litteratur fra denne tiden og kunne belyse den kulturhistoriske konteksten litteraturen ble skapt i. Flere av kompetansemålene i videregående skole handler om å analysere og tolke litteratur, samt å reflektere over litteraturens kulturhistoriske kontekst. I tillegg er et av norskfagets kjerneelementer «tekst i kontekst», som har vært mitt fokusområde i masteren. Jeg har analysert *Garman & Worse* (1880), *Gift* (1883) og *Jacob* (1891) i lys av de diskursive strukturene i romanenes samtid. Gjennom masterarbeidet har jeg opparbeidet meg gode redskaper til å drive litteraturundervisning i skolen.

Arbeidet om Kiellands verk har også gitt meg kunnskap om samfunnet på slutten av 1800-tallet og særlig kvinners stilling i samfunnet. I samfunnsfag på ungdomsskolen er det fokus på at elevene skal reflektere over samfunn før og nå, samt reflektere over historiske endringer. I samfunnsfagundervisningen kan jeg trekke frem min kunnskap om kvinnekampen i Norge og likestillingshistorien vår. Videre kan jeg ha tverrfaglig undervisning, hvor elevene kan lese utdrag fra ulike skjønnlitteratur, og samtidig reflektere over samfunnsfaglige spørsmål. Et eksempel på et tverrfaglig undervisningsopplegg kan være å lese et utdrag fra *Garman & Worse* hvor Rachel Garman blir fortalt at hun vil miste sin formue om hun gifter seg. Etter å ha lest utdraget kunne elevene reflektert rundt samfunnsfaglige problemstillinger, som for eksempel om kvinners myndiggjøring.

